

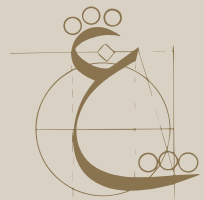
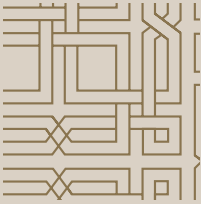

kadim

SAYI / ISSUE 9 • NİSAN / APRIL 2025

09

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 9 • NİSAN | APRIL 2025

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2025

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | University College Dublin
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇITIR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hacer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

16. Yüzyıl Seyahat Yazınında Osmanlı'yı Görmek: Dernschwam ve Busbecq'in Karşılaştırmalı Etnografisi

AYNÜLHAYAT UYBADIN*

ÖZ ABSTRACT

16. yüzyıl Avrupa'sında skolastik bilginin sarsıldığı, deneyimin otorite kazandığı Rönesans hümanizmi ve Reform atmosferinde seyahat yazını, yeni bilgi biçimlerinin üretildiği önemli bir alana dönüşmüştür. Bu makale, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden iki Avrupalı seyyahı, Hans Dernschwam'ın *Tagebuch'u* (Seyahat Günlüğü) ile Ogier Ghiselin de Busbecq'in *Turcicae Epistolae'sini* (Türk Mektupları) karşılaştırmalı olarak inceleyerek, erken modern seyahat yazınının tarihi belge niteliğinin yanı sıra etnografik-anlatısal bilgi üretim pratikleri içerdiğini de ileri sürmektedir. Çalışmanın amacı, bu seyahatnameleri tarihsel-etnografik malzemeler olarak konumlandırmak ve seyahat anlatılarının kültürel temsil biçimleri ile söylemsel stratejilerini analiz etmektir. Karşılaştırmalı metin analizi yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada, Busbecq'in Osmanlı'yı reformcu bir model olarak sunan pragmatik anlatısıyla, Dernschwam'ın Protestan ahlâkının perspektifinden Osmanlı'yı dini ve kültürel yozlaşmanın simgesi olarak dışlayan yaklaşımı arasındaki söylemsel gerilim ortaya konmaktadır. Bu metinlerin, yalnızca bireysel izlenimlerden ibaret olmayan; ideolojik, kültürel ve epistemolojik kodlarla örülü metinler olduğu savunulmaktadır. Makale, Dernschwam ve Busbecq karşılaştırması üzerinden, erken modern seyahat anlatılarının modern etnografi için bir "saha" oluşturduğunu savunarak, örnek metinlerin tarihsel-etnografik yöntemle okunmasının, günümüz Osmanlı araştırmaları ve kültürel çalışmalar alanı için sunduğu özgün metodolojik ve teorik katkılara dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Modern Seyahat Yazını, Busbecq, Dernschwam, Etnografi, Kültürel Çalışmalar.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 18 Şubat 2025 | Date Received: 18 February 2025
Kabul Tarihi: 10 Nisan 2025 | Date Accepted: 10 April 2025

ATIF | CITATION

Uybadin, Aynülhayat. "16. Yüzyıl Seyahat Yazınında Osmanlı'yı Görmek: Dernschwam ve Busbecq'in Karşılaştırmalı Etnografisi". *Kadim* 9 (Nisan 2025). 71-96. doi.org/10.54462/kadim.1641863

SEEING THE OTTOMANS
IN SIXTEENTH CENTURY
TRAVEL WRITING:
A COMPARATIVE
ETHNOGRAPHY OF
DERNSCHWAM AND BUSBECQ

In sixteenth-century Europe, Renaissance Humanism and the Reformation challenged scholastic knowledge and emphasized experiential authority, turning travel writing into a key site of knowledge production. This article compares Hans Dernschwam's *Tagebuch* and Ogier Ghiselin de Busbecq's *Turcicae Epistolae*, arguing that early modern travelogues functioned not only as historical documents but also as ethnographic narratives. It positions these texts as historical-ethnographic sources and analyzes their discursive strategies and modes of cultural representation. Using comparative textual analysis, the study reveals a tension between Busbecq's pragmatic narrative that frames the Ottoman Empire as a reformist model, and Dernschwam's exclusionary discourse shaped by Protestant moral codes. These accounts are read as ideologically and epistemologically embedded texts rather than mere personal impressions. The article concludes that early modern travel writing provided a field for ethnographic reflection and that a historical-ethnographic reading of such sources offers significant methodological and theoretical insights for both contemporary Ottoman studies and the broader field of cultural studies.

Keywords: Early Modern Travel Writing, Busbecq, Dernschwam, Ethnography, Cultural Studies.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, auybadin@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6564-7241.

GİRİŞ

“Anlatıya yön veren şey, ses değil, kulaktır.”¹

Seyahat eden kişi gördüğünü mü anlatır, yoksa görmek istediğini mi? Yabancı topraklara adım atan bir gezgin, bilinmeyen keşfetmeye mi gider, yoksa kendi dünyasının sınırlarını yeniden çizmeye mi? Seyahat yazını, neredeyse her dönemde bu ikili sorunsalı merkezine almış; hakikatin gözlem yoluyla ne ölçüde kavranabileceği, anlatının öznel bakış açısıyla nasıl biçimlendiği sorularını gündeme getirmiştir. Platon’un *Yasalar* adlı eserinde ortaya koyduğu ideal devlet anlayışındaki gezginin rolü de bu tartışmanın ilk izlerinden biridir.²

Platon, bir devletin kusursuzluğa ulaşabilmesi için diğer toplumların yönetim biçimlerinin ve yasalarının gözlemlenmesi gerektiğini savunur.³ Ona göre, hiçbir devlet kendi içine kapanarak gelişemez; ancak gözlem ve inceleme sayesinde iyi ve kötü yönetim biçimleri ayırt edilebilir; böylece kusursuz yasalar oluşturulabilir. Bu nedenle, itibarlı ve erdemli yurttaşların -elli ile altmış yaş arasındaki deneyimli kişilerin- yabancı ülkelere seyahat ederek oradaki toplumsal ve siyasi düzeni incelemesi gerekmektedir.⁴ Ancak bu gözlem süreci devletin kontrolü altında olmalıdır; seyahatten dönenler, edindikleri bilgileri doğrudan Cumhuriyet Konseyi’ne sunmakla yükümlüdür. Eğer bu gözlemler devletin yararına olacaksa, yabancı yasaların bir kısmı uyarlanabilir. Ancak gezginin, yabancı gelenekler tarafından “yozlaştırılmış” ve kendi toplumuna bunları aktarmaya çalıştığı düşünülürse Platon’a göre, bu kişi ölüm cezasına çarptırılmalıdır.⁵

Platon’un idealindeki gözlemci, ülkesi dışındakileri kayda geçirirken bilgiyi ölçen, süzen, yorumlayan ve yeniden “kamu yararına” üreten; deneyimlerini aktarırken ise yalnızca ve yalnızca “hakikati” söyleyen etik bir figür olarak karşımıza çıkar. Ancak ne seyahatnameler

- 1 Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, çev. İşıl Saatçioğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 177.
- 2 Michael Harbsmeier, “Spontaneous Ethnographies: Towards a Social History of Travellers’ Tales”, *Studies in Travel Writing* 1/1 (1997), 216-238.
- 3 Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna - Saffet Babür (İstanbul: Kabcacı, 2007), 951b-951c, 467.
- 4 Platon, *Yasalar*, 468.
- 5 Platon, *Yasalar*, 469 ve Harbsmeier, “Spontaneous Ethnographies”, 216. Benzer bir kaygının izlerini 16. ve 17. yüzyıl seyahat metinlerinde de görmek mümkündür. Avrupa ve Yakın Doğu’ya yapılan seyahatlerin, Yeni Dünya keşifleri kadar uzun ve maceralı olmasa da yine de belirli riskleri barındırdığı tarihsel kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin, bu dönemde seyahat eden İngilizlerin kimliklerini genellikle “öteki” ile karşılık içinde inşa ettiğini belirten Mitsi bu ötekiliğin, tamamen yabancı ve radikal bir unsur olarak değil, kafa karıştırıcı ve potansiyel olarak tehdit edici bir biçimde sunulduğunu; din, etnisite ve dil gibi unsurların, yalnızca fiziksel farklılıkları değil, aynı zamanda düşünme biçimlerini, estetik anlayışları ve sosyal normları şekillendiren geniş kapsamlı bir ayırım sürecinin parçası olduğunu öne sürmüştür. Öyle ki ötekilik, bu zaman aralığındaki anlatılarda seyahat eden kişinin maruz kalabileceği bir tür “hastalık” olarak da kurgulanmıştır. Örneğin, Mitsi’nin aktardığı üzere, “Roger Ascham *Scholemaster* adlı eserinde İngiliz gezginin “İtalyanlaşmasını” hem fiziksel hem de ahlaki bir yozlaşma olarak tasvir eder. Benzer şekilde, Robert Dallington, 1604 tarihli *A Method for Travell: Shewed by Taking the View of France* adlı eserinde, yurtdışına yapılan seyahatlerin bireyin kimliğini tehdit edebileceğini ve özellikle dini inancın kaybına yol açabileceğini öne sürer. Dallington, Fransızları “değişken ve güvenilmez” olarak tanımlarken, onların zihinsel istikrarsızlıklarını Fransız dilinin oynak doğasıyla ilişkilendirir: “Fransızlar nasıl hızla konuşuyorsa, zihinleri de o kadar kararsızdır.” Dönemin İngiliz söyleminde Fransızca “kadınsı” ve ahlaki kaygılar uyandıran bir dil olarak kodlanırken, İngilizce “dürüst ve açık” bir dil olarak yüceltilmiştir. Bununla birlikte, Dallington tüm eleştirilerine rağmen seyahatin eğitici değerini kabul eder ve Platon’dan alıntı yaparak, seyahatin dans, eskrim ve dil öğrenmek için önemli bir araç olduğunu savunur.” Evi Mitsi, “Nowhere is a Place: Travel Writing in Sixteenth-Century England”, *Literature Compass* 2 (2005), 1-13, 6. Bu durum, Britanya’nın 18. yüzyıla kadar dışa kapalı ve temkinli tutumuyla birleşerek, 16. ve 17. yüzyıllarda ülkenin kitap piyasasını da etkilemiştir. Kıta Avrupa’sıyla karşılaştırıldığında daha taşralı bir yapıya sahip olan Britanya, 1730’lara kadar kitap dışışatımından çok dışalımına yönelmiştir. O dönemde büyük bir yayınevinin bulunmaması da bu “içe kapanıklığın” bir göstergesiydi. Ancak 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Daniel Defoe’nun ifadesiyle, yazı yazmak İngiliz ticaretinin önemli bir dalı haline gelmişti. Bk. Peter Burke, *Gutenberg’den Diderot’a Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 165-166.

ne de seyahat yazını, hakikatin mutlak bir şekilde ele geçirilmesine izin veren bir türdür. Çünkü anlatının kendisi, en başta gözlemcinin bakış açısıyla biçimlenir; duyularla, özellikle de görme duyusu ile algılanan dünya, ideaların dünyasının yalnızca eksik ve sübjektif bir yansımaları sunar; gerçekliğin mutlak bilgisine erişemez. Bu durum, Batı düşüncesinde görmenin tarih boyunca merkezî bir bilgi kaynağı olarak yüceltilmesinin ve Rönesans'ın insan merkezli görme biçiminin etkisiyle pekişen algı pratiğinin izlerini taşır. Rönesans perspektifi, gözün diğer duyular karşısındaki üstünlüğünü vurgulayarak algıyı sadece görsel çerçeveye indirgemıştır. Bu yaklaşım bize Busbecq ve Dernschwam gibi farklı seyyah figürlerinin seyahat metinlerini incelemek için verimli bir tartışma çerçevesi sunar. Metnin ilerleyen yerlerindeki örneklerle de görüleceği üzere Busbecq'in anlatılarında dünyayı ve nesneleri göz aracılığıyla anlamlandırma eğilimi belirgin, Dernschwam zaman zaman diğer duyulara başvurarak bu egemen pratiğe alternatif bir bakış sunar. Her iki gezgin de antik eserler, sikkeler ve diğer objeleri toplamaya duydukları tutkuyla, görmenin, nesneleri sınıflandırmak, sistematik hale getirmek ve koleksiyonculuk yoluyla bilgi üretmekle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ortaklıkla beraber, her iki gezginin de karşılaştıkları ve topladıkları nesnelere yükledikleri anlamlar arasında farklılıklar vardır.

Dernschwam'ın Osmanlı kültürünü tasvir ederken koku, ses, tat gibi duyulara da başvurması; buna karşılık Busbecq'in gözlemlerini genellikle görsel tanımlamalar üzerinden yapması, söz konusu duyuusal hiyerarşilerin farklı anlatılarda nasıl somutlaştığının da örnekleridir. Rönesans perspektifinin görme duyusunu diğer duyulardan üstün tutarak gerçekliği algılama biçimini şekillendirdiği tartışmasına ek olarak, duyuların kültürel ve tarihsel bağlamlarda şekillenmesi bağlamında Turner'ın "beden" in insan toplumlarının doğal, sabit ve tarihsel olarak evrensel bir verisi olarak kabul edilemeyeceğine dair gözlemi önem kazanır.⁶ Duyuların sıralanması meselesi de bu tartışmayı destekler; Vinge'nin belirttiği üzere "görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma" gibi duyuların sayısı ve öncelik sıralaması, doğa tarafından değil, gelenek ve göreneklerle belirlenir.⁷ Platon'un duyular ile duygular arasındaki ayrımı belirsizleştiren yaklaşımı ve Aristoteles'in duyuların beşli sınıflandırmasını Batı kültürüne yerleştirmesi⁸ ki Aristoteles tat duyusunu aslında "dokunmanın bir formu" olarak görmüştür, bu konuyu daha da karmaşıktır. Dolayısıyla, seyahat anlatıları da yalnızca gözlemcinin sübjektif deneyimlerini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda, duyuların kültürel ve tarihsel olarak biçimlenen bu hiyerarşisinin de etkisinde kalır. Örneğin, Dernschwam'ın Osmanlı kültürünü tasvir ederken koku, ses, tat gibi duyulara da başvurması; buna karşılık Busbecq'in gözlemlerini genellikle görsel tanımlamalar üzerinden yapması, söz konusu duyuusal hiyerarşilerin farklı anlatılarda nasıl somutlaştığının da örnekleridir. Bu bağlamda, seyahat anlatıları Platoncu idealizmin sınırları içindedir: Gerçekliği olduğu gibi değil, ancak belirli bir ideolojik ve epistemolojik süzgeçten geçirerek yansıtır. Seyyah/gezgin, karşılaştığı dünyayı nesnel bir şekilde aktardığını varsaysa bile, anlatısı her zaman belirli bir temsil biçimi olarak şekillenir. Diğer yandan seyahat, kültürel karşılaşmalar ve mübadeleler deneyimidir;

6 Bryan Turner, "The Body in Western Society: Social Theory and Its Perspectives", *Religion and the Body*, ed. Sarah Coakley (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 16.

7 Louise Vinge, *The Five Senses: Studies in a Literary Tradition* (Lund: Belingska Boktryckeriet, 1975), 107.

8 David Howes, "The Senses: Polysensoriality", *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, ed. F. E. Mascia-Lees (Oxford: Blackwell, 2011), 435-450.

bu deneyime tanıklık eden ve onu temsil eden anlatılar ise edebî metinler olmanın yanı sıra⁹ iktidar, bilgi ve kimlik meselelerini de içeren kültürel belgelerdir.¹⁰

Busbecq'in bir yandan Osmanlı ordusunu hayranlıkla tarif ederken diğer yandan Osmanlı'yı despotik bir yapılanma olarak nitelendirmesi, esasında Avrupa'yı dolaylı olarak yücelten çelişkili bir söylem üretmesine neden olur. Platon'un "ideal gözlemci" figürüne en çok yaklaşan Busbecq'in Osmanlı'yı kendi ülkesi için model alınacak bir yapı olarak değerlendirmesi, verdiği askerî disiplin, toplumsal düzen, yönetim yapısı gibi örneklerle kendi toplumunun zaaflarını, eksikliklerini de eleştirme cesareti göstermesiyle birleştiğinde, onun gözlem pratiğini "kamusal yarar" odaklı diplomatik bir anlatıya dönüştürür. Buna karşılık, Dernschwam'ın, anlatısında Osmanlı kültürel, toplumsal ve dinî açılarından yozlaşmış, tehditkâr ve ahlaken çürümüş, bir an önce alt edilmesi gereken bir düzen olarak resmedilir. Ancak bu olumsuz temsile rağmen, Osmanlı topraklarından tarihî ve ticarî değer taşıyan nesneleri toplamaya yönelmesi onun, entelektüel bir merakın uzantısı olarak koleksiyoncu kimliği ile pragmatik bakış açısını birleştiren, gözlemlerini kamusal yarardan ziyade kişisel çıkarlarına göre şekillendiren bir eğilimi olduğunu düşündürür. Her iki seyyah da bulundukları süre boyunca Osmanlı coğrafyasından çeşitli nesneler toplamıştır. Lale bitkisini Avrupa'ya taşımasıyla da bilinen Busbecq'in bitki örneklerinden, el yazmalarına, çeşitli hayvan türlerinden, antik eserlere, sikkelere uzanan koleksiyonculuk faaliyetleri, Rönesansın keşif yapma ve sistematik bilgi üretme idealiyle de paralel olarak, kamusal faydacılığa işaret etmektedir. Bilhassa antik dönemlere ilişkin kalıntılara yönelik ilgisi, antik kültürün Avrupa'da yeniden canlandırılması idealiyle yakın ilişkilidir. Ancak Dernschwam'ın koleksiyonculuğu, benzer nesnelere yönelse de kısmen biraz daha farklı bir anlam dünyası içindedir. Onun anlatılarında bu nesneler genellikle maddî değeri, otantikliği ve Doğu'nun ganimetleri olarak göze çarpar. Bilhassa "yozlaşmış" Osmanlı içinden çıkarılıp, kurtarılması gereken ve büyük bir medeniyetin kaybı olarak sembolize edilen antik kalıntıların toplanmasında kültürel üstünlük duygusunu güçlendiren bir eğilim söz konusudur.

Platon'un, gezginin seyahat ettiği topraklara dair anlatısının hakikate uygun olup olmadığına dair endişesi ise modern seyahat yazını ve etnografik metinlerdeki "temsil" sorunsalıyla doğrudan ilişkilidir. Seyahat anlatıları (veya saha notları), bir yandan bilgi üretiminin bir aracı olarak görülse de diğer yandan "yabancı"sı oldukları kültürleri, toplulukları temsil etme biçimleri ve bu temsile anlatıcının önyargılarının nasıl yansıdığı açısından tarih boyunca eleştirilmiştir.¹¹ Dolayısıyla bu tür metinler hiçbir zaman yalnızca "hakikatin taşıyıcısı" birer gözlem raporları olmamıştır; aksine, anlatıcılarının sosyo-kültürel konumları, ideolojik yönelimleri ve yazıldıkları tarihsel bağlamın etkisiyle şekillenmiştir. Bu anlamda seyahat anlatıları, yalnızca bilinmeyen bir coğrafyanın veya kültürün tasvirinden ibaret değildir, aynı zamanda anlatıcı öznenin kendini konumlandırma biçimiyle şekillenen metinlerdir.

9 "Gezi yazısı, edebiyatın kendisi kadar eskidir: Biri seyahatini anlatırken, diğerleri de onunla birlikte aynı yolculuğa çıkmış kadar olurlar!" Bk. Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, çev. Jasmin Traub (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998), 8.

10 Mitsi, "Nowhere is a Place", 1.

11 Bunun yanı sıra, bir kısım 16. yüzyıl okuyucuları için gerçek ile kurgu ayrımı yapmak büyük önem arz ediyordu. Seyahat yazınının en temel özelliklerinden biri de burada yatıyordu: deneyime dayalı bilgi üretimiyle spekülasyona meydan okumak. Bu ayrım, reform, rönesans ve hümanizm gibi düşünce akımlarının etkisi altında, okuyucuların kendi gözlemleriyle edindikleri bilgilerin, tartışmaların önüne geçebilecek bir güvenilirlik sağlamasına olanak tanıyordu. Peter Hulme - Tim Youngs, "Introduction", *The Cambridge Companion to Travel Writing*, ed. Peter Hulme - Tim Youngs (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 3-4.

Gözlemci, yabancı olanı keşfederken, aynı zamanda kendi kimliğini de yeniden inşa eder. Yolculuk, gezginin kendisine ait olanın ne kadar az olduğunu, hiç sahip olmadıklarını ve asla sahip olamayacaklarını da keşfetmesine neden olur.¹² Gezginin aktardıkları, çoğu zaman dış dünyanın basit bir yansıması olmaktan öte, onun eksiklikleri, beklentileri ve hatta hayal kırıklıklarıyla da şekillenen anlatılardır. Bu bağlamda, Italo Calvino'nun *Görünmez Kentler* eserinde vurguladığı gibi, anlatıyı belirleyen ya da ona yön veren şey, yalnızca gözlemcinin bakış açısı/sesi değil, okurun beklentileri/kulağıdır. Gezginin yazdıkları, bir yandan kendi deneyimlerinin bir yansımasıysen, diğer yandan dönemin okuyucularına hitap edecek şekilde kurgulanmış anlatı stratejileridir. Busbecq ve Dernschwam'ın Osmanlı dünyasına dair kaleme aldığı metinler de gördüklerinden ibaret olmanın ötesinde, Avrupa'daki okuyucuların Osmanlı'yı nasıl görmek istediklerine dair beklentileriyle de şekillenmiştir. Dolayısıyla, seyahat anlatıları, yalnızca bir coğrafyanın veya toplumun tasvirlerini yapmakla sınırlı olmayıp, bu tasvirlerin alımlanma biçimlerini ve bilgi üretim süreçlerini de içerir.

1. 16. Yüzyıl Seyahat Yazını – Osmanlı'yı Nasıl Anlatmalı?

“Zira, özellikle soylu bir kişi için, tüm hayatını bir sümüklüböcek gibi kabuğunun içinde geçirmek, hiçbir övgü kazanmadan boş zevkler içinde yaşlanmak, gereksiz bir boş vakit içinde saydasızca zaman geçirmek, kanatlarını açıp yuvasını terk etmenin ve dünyaya açılmanın gerekliliğini düşünmemek ne kadar da küçük düşürücü ve yakışsızdır!”¹³

Seyahat yazını, yalnızca geçmişin bir kaydı değil, bugünü anlamak için de önemli ipuçları sunan bir alan olarak¹⁴ tarihçilerin yanı sıra antropoloji, iletişim, edebiyat, coğrafya gibi farklı disiplinlerin de ilgi alanına girer. Hatta, seyahatnameleri kültürel çalışmaların, modern etnografinin ve antropolojinin erken modern dönemdeki “ilk(el)” örnekleri olarak ele almak mümkündür. Zira özellikle 16. ve 17. yüzyıl Batılı seyyahlarının gözlem, deneyim ve betimleme pratikleri, daha sonra etnografi ve antropolojinin metodolojik temellerine dönüşecek bir dizi pratiğin erken formlarını içermektedir.¹⁵ Bu nedenle seyahat yazını, antropoloji ve onun metodolojik uzantısı olarak etnografinin ve kültürel çalışmaların gelişiminde epistemolojik bir köken olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Bu çerçevede, 16. yüzyılda Avrupa'dan Osmanlı topraklarına yapılan seyahatlerin tarihsel belgeler ve anlatı yapıları açısından değerlendirilmesi, erken modern dönemde Osmanlı'yı “görme biçimlerini”¹⁶ ve Batı'nın Doğu'ya dair inşa ettiği temsilleri anlamak açısından kritik

12 “Başka yer, negatif bir aynadır. Yolcu sahip olduğu tenhayı tanır, sahip olmadığı ve olmayacağı kalabalığı keşfederek.” Calvino, *Görünmez Kentler*, 76.

13 John Stell, “Preface”, *The Navigations, Peregrinations and Voyages, Made into Turkie by Nicholas Nicholay Daulphinois, Lord of Arfeuille, Chamberlaine and Geographer Ordinarie to the King of Fraunce*, çev. T. Washington the Younger, *Early English Books Online*, University of Michigan Library Digital Collections, erişim 14 Mart 2025,

14 Bilgin Aydın, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 40/40 (Aralık 2012), 435-451.

15 Bu noktada Rönesans döneminde yoğun bir şekilde seyahat edildiğinin ve bu seyahatler hakkında bolca anlatı üretildiğinin de altını çizmek ve 16. yüzyılda dünya ile ilgili algının genişlediğini, farklı bölgelerden insanlar ve olaylarla ilgili anlatıların arttığını ve özellikle tüccar figürünün erken modern dönemde daha güçlü bir anlatı ögesi haline geldiğini hatırlamak önemli olacaktır. Bk. Roland Crahay, “[Review of *Voyager à la Renaissance. Actes du colloque de Tours 1983*, ed. Jean Céard - Jean-Claude Margolin]”, *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 68/4 (1990), 978-979; Albrecht Classen, “Mobility in the Sixteenth Century: Narrative Evidence about Travel and the Discovery of the World in Early Modern German Literature”, *Studien zur deutschen Sprache und Literatur* 52 (Aralık 2024), 1-16.

16 Kültürel çalışmalar ve iletişim araştırmalarında sıkça referans gösterilen John Berger, *Görme Biçimleri* adlı eserinde görsel algı-

bir öneme sahiptir. Bu çalışmada yakın okuma yapılarak karşılaştırmalı olarak ele alınan metinler, Hans Dernschwam'ın 1553-1555 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde kaleme aldığı ve başta yayımlanmak amacı taşımayan kişisel günlüğü (*Tagebuch*) ile Ogier Ghiselin de Busbecq'in İmparator Ferdinand adına yürüttüğü diplomatik görev kapsamında 1554-1562 yılları arasında yazdığı mektuplardan oluşan *Turicae Epistolae* adlı eseridir.¹⁷

Busbecq, Habsburg sarayına bağlı hümanist bir diplomat olarak İstanbul'daki diplomatik görevleri sırasında Osmanlı'yı Avrupa için askeri, siyasi ve kültürel açıdan analiz ederken, Dernschwam ise tüccar kökenli Protestan eğilimli bir Alman asilzâdesi olarak kendi bütçe-siyle gerçekleştirdiği seyahatinde Osmanlı toplumunu daha kişisel ve yer yer sert bir üslupla eleştirmiştir. Bu iki metin arasındaki farklılıklar, yalnızca içerik ve üslup açısından değil, aynı zamanda yazılış amaçları, hitap ettikleri kitle ve temsil ettikleri sosyal konum bakımından da belirgindir. Böylelikle, Busbecq ve Dernschwam'ın eserleri, erken modern Avrupa'nın Osmanlı'yı görme ve temsil biçimlerinin karşılaştırmalı analizine imkân tanıyan zengin bir tarihî-etnografik saha oluşturur. Aynı dönemde seyahatlere ilişkin bazı önemli derleme eserler de yayımlanmıştır. Örneğin, Pietro Martire d'Anghiera'ya ait *De Orbe Novo Decades* (1530) ya da Fracanzano da Montalboddo'nun *Paesi Nouamente retrouati*'si (1507) Amerika, Afrika ve Asya seyahatlerine ilişkin erken dönem örneklerindendir. Avrupa dışına yapılan keşifleri belgeleyen en önemli seyahat koleksiyonları arasında Giovanni Battista Ramusio'nun *Navigazioni et viaggi* (1550-1559) adlı eseri, Richard Hakluyt'un *The Principall Navigations*'ı (1590) ve De Bry ailesinin seyahat koleksiyonları (1590-1634) bulunmaktadır. Bu koleksiyonların yalnızca içeriği değil, görsel ve materyal özellikleri de Avrupa'daki kültürel tahayyülü biçimlendirmede etkili olmuştur.¹⁸ Bu geniş seyahat literatürü içerisinde ele alınan Dernschwam'ın *Günlüğü* ile Busbecq'in *Mektupları* da yalnızca kişisel izlenimlerin kaydı olarak değil; antik kaynaklar ve Rönesans metinlerine göndermelerle örülü, dönemin hâkim söylemlerini yeniden üreten edebî metinler olarak da değerlendirilmelidir. Dernschwam, *Günlüğünü* Yüksek Almanca ile kaleme alırken, Busbecq *Mektuplarında* dönemin en seçkin dili olarak kabul edilen Latinceyi kullanmıştır. Bu iki Rönesans entelektüeli, hümanist Avrupalı asilzâde erkeklerin eserleri; amaçları, motivasyonları, dil ve üslupları açısından farklılıklar taşısa da ortak bir noktayı ortaya koyar. Her ikisi de yolculukları sırasında "keşfettiklerini" öne sürdükleri yeni yerleri, gelenekleri ve adetleri aslında önceden şekillenmiş algıları ve başka metinlerden edindikleri bilgilerle harmanlayarak yeniden sahneye koymuşlardır. Dolayısıyla bu metinler, salt tanıklık kaydı olmanın ötesine geçerek dönemin ideolojik zemini içinde gelişmiş bilinçli ve karmaşık yazınsal stratejilerin ürünleri olarak okunmalıdır. Nitekim, erken modern dönemde seyahat anlatılarının farklı işlevleri göz önüne alındığında bu tür metinlerin çok katmanlılığı daha da belirgin hale gelir. Örneğin söz konusu dönemde bu tür metinler, özellikle genç erkek gezginlerin sorumluluk duydukları ve yolculuklarının baş finans destekçileri olan ailelerine, sponsorlarına gittikleri yabancı topraklardaki risklere, tehlikelere karşı ahlaki ve davranışsal olarak sağlam durabildiklerini de kanıtlayan bir belge, gidilen yerlerde edinilen eğitimin, kültürel kazanımların gösterildiği bir tür kişisel gelişim raporu ve yolculuk deneyimlerini yakın çevreleriyle paylaşma imkânı sunan edebî eserler olarak da işlev görürler. Bu bağlamda

nın toplumsal, kültürel ve politik bağlamlarca şekillendiğini vurgular. Ona göre sanat ve görsel temsiller, yalnızca gözlemlenen nesneler değil, ideolojik yapıların, güç ilişkilerinin ve tüketim kültürünün yansımalarıdır.

17 Metnin geri kalanında eserlerden kısaca Dernschwam için "*Günlüğü*", Busbecq için de "*Mektupları*" olarak bahsedilecektir.

18 Gerald MacLean, "Early Modern Travel Writing (1): Print and Early Modern European Travel Writing", *The Cambridge History of Travel Writing*, ed. Nandini Das - Tim Youngs (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 66-68.

seyahatnamesi, “genç gezgin bir erkeğin” kimlik inşasında aktif bir rol oynayarak onun eğitsel ilerlemesini, gelişimini, kozmopolit ideallerini, dinî bağlılığını, fiziksel ve ahlaki cesareti ile akademik ilgilerini sergileyebileceği bir tür “karne” işlevi de gören bir yazın türüne dönüşür.¹⁹

Sözü edilen bu *apodemik*²⁰ eserler, özellikle 16. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa’da popüler olan, genç gezginlerin eğitici amaçlı seyahatlerine rehberlik eden metinlerdir. Aristokrat gençlerin eğitim amacıyla çıktığı “Büyük Tur” (*Grand Tour*) seyahatlerinde yol gösterici olan bu eserler, gezginlerin nasıl davranmaları gerektiği, hangi bilgi ve becerileri kazanmaları beklendiği ve yabancı ülkelerde karşılaşabilecekleri kültürel ve ahlaki tehlikelere karşı nasıl dikkatli olmaları gerektiği gibi konularda rehberlik etmiştir. Bu metinler, ayrıca gezginlerin aileleri ve destekçileri için de bir tür “davranış karnesi” işlevi görmüştür. Bu tür rehber metinler, gezginlerin yabancı topraklarda karşılaşabilecekleri türlü tehditler ve tehlikeler hakkında önemli uyarılarda bulunurken, özellikle Osmanlı gibi Avrupa için hem merak uyandıran hem de kaygı yaratan coğrafyalara yönelik seyahatlerde daha da kritik bir işlev kazanmıştır.

16. yüzyıl Avrupası için Osmanlı İmparatorluğu hem siyasî hem de kültürel anlamda yoğun bir dikkat ve merak merkeziydi. Batılıların Türklere duyduğu ilgi, hayranlık ve merakın yanı sıra büyük ölçüde korku ve kaygı da içeriyordu. Bu durum, “Türk tehdidi” (*Türkengefahr*)²¹ olarak da adlandırılan algının güçlenmesine yol açtı. Osmanlı ordularının Avrupa içlerine yaptığı sürekli ilerleyiş, özellikle 1529’da Viyana kuşatması gibi kritik olaylar, Avrupalıların zihninde Osmanlı’yı yenilmez ve korkutucu bir güç haline getirmiştir.²² Ancak Osmanlı’ya yönelik bu düşmanlık, tekdeze ve mutlak bir reddiye değildi. Avrupa’nın pek çok yerinden diplomatlar, tüccarlar, askerler, din adamları, hacılar Osmanlı topraklarına seyahat etmeye ve bu coğrafya hakkında yazılar kaleme almaya devam etti. Habsburgların İstanbul’daki daimî elçisi Busbecq de Osmanlı başkentinde geçirdiği yılları anlatırken pek çok hayranlık uyandı-

19 Paul Hulsenboom - Alan Moss, “Tracing the Sites of Learned Men: Places and Objects of Knowledge on the Dutch and Polish Grand Tour”, *Memory and Identity in the Learned World: Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*, ed. Koen Scholten, Dirk van Miert ve Karl A. E. Enenkel (Leiden: Brill, 2022), 260.

20 Bu kelime, geç dönem Yunancasında kullanılan *Ἀποδῆμος* (*Apodēmios*) isminden türemiş olup, Latince edilmiş biçimiyle *Apodemius* veya Yunanca varyantı olan *Ἀποδῆμος* (*Apodēmos*) olarak da bilinir. Kökeni, Yunanca *ἀποδῆμια* (*apodemia*, “yurtdışına gitmek, yurtdışında bulunmak”) veya *ἀποδῆμος* (*apodemos*, “ülkesinden uzakta, yurtdışında”) kelimelerine dayanır. Bu sözcükler ise Yunanca *ἀπό* (*apo*, “uzakta, -den, -dan”) ve *δῆμος* (*demos*, “halk, ülke, toprak”) kelimelerinin birleşimiyle oluşmuştur. *Behind the Name*, “Apodemios” (erişim 1 Mart 2025).

21 Almut Höfert, *Den Feind beschreiben: “Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450-1600* (Frankfurt am Main vd., 2003), 120-121. (Eserin Türkçesi: *Düşmanı Tasvir Etmek: “Türk Tehlikesi” ve 1450-1600 Arası Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Bilgisi*.)

22 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupadaki genişlemesi, Batıda yalnızca siyasî ve askeri bir tehdit olarak değil, aynı zamanda dinsel ve kültürel bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, dönemin Alman yazarları ve reformcuları arasında yaygınlaşan “Türk tehdidi” (*Türkengefahr*) söylemi, Osmanlılara yönelik sert ve önyargılı bir retoriğin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Benzer şekilde Avrupadaki Reform sürecinin getirdiği dinsel ayrılmalar, Osmanlı karşıtı söylemi daha da güçlendirmiştir. Örneğin, Johannes Adelphus (John Adolph Muelich), 1513’te Osmanlıları “adalet duygusundan yoksun büyük barbarlar” olarak tanımlarken, John Brenz, Türkleri Yahudilere benzeterek her iki topluluğu da Hristiyan dünyasının düşmanı olarak nitelemiştir. Martin Luther de *Türklere Karşı Savaş Hakkında* (1529) adlı risalesinde İslam’ı kusurlu bir din olarak tanımlamış ve Osmanlılara karşı silahlı mücadeleyi dini bir gereklilik olarak görmüştür. Bk. Richard G. Cole, “Sixteenth-Century Travel Books as a Source of European Attitudes toward Non-White and Non-Western Culture”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 116/1 (1972), 59-67. Aynı dönemde, Urbanus Rhegius, Türkleri “Şeytan’ın en iyi öğrencisi” olarak tanımlarken, Dernschwam ve Busbecq gibi 16. yüzyılın rönesans dönemi hümanist ve Protestan eğilimli gezginleri de Osmanlı halkı ve İslam’a karşı mesafeli ve önyargılı bir üslup kullanmıştır. Ancak, özellikle de Dernschwam’ın *Günlüğü*’nün çevirmen notunda da belirttiği gibi Riecke artık bu tür anti-Türk söylemlerin dönemin dinsel polemik ve propaganda ortamında sıradan kabul edildiği konusunda da bir uyarıda bulunur. Osmanlı tehdidinin Avrupadaki algısını belirleyen bu söylemler, yalnızca Osmanlı korkusunu değil, aynı zamanda Avrupa’nın kendi kimlik inşasında Türkleri nasıl konumlandığını göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

ricı gözlemlere yer verdi.²³ Bu dinamik etkileşim ortamı, Avrupa'da Osmanlı üzerine yoğun bir seyahat yazını geleneğinin oluşmasını teşvik etti. Yeni Dünya'nın keşfi bile, Osmanlı topraklarına ilişkin anlatıların popülerliğini gölgeleyememişti. Nitekim 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına dair yazılan metinlerin sayısı, Amerika kıtasına dair yazılanlardan yaklaşık iki kat fazlaydı.²⁴ Bu durum, Osmanlı'nın Avrupa tahayyülünde yalnızca bir sınır komşusu değil, aynı zamanda politik, ekonomik ve entelektüel açıdan derinlemesine incelenmesi gereken bir dünya olarak konumlandığını göstermektedir.

Bu çerçevede düşünüldüğünde, Dernschwam'ın agresif retorik de dönemin Avrupa'sında hâkim olan Osmanlı imgesinin inşasından bağımsız değildir. Dernschwam'ın notlarında sıklıkla karşılaştığımız olumsuz ve düşmanca ifadeler, Avrupa'daki yaygın Osmanlı ve İslam karşıtı söylemin kişisel anlatıya yansımaları olarak okunmalıdır. Böylelikle, gezginin bireysel gözlemlerinden çok, Avrupa toplumunun Osmanlı'yı nasıl görmek istediği veya görmekten korktuğu, bu seyahatnamelerde tekrar tekrar üretilir. Dernschwam'ın yazılarında gözlemlenen sert ve keskin ifadeler de bu geniş bağlamda değerlendirilmelidir. Dönemin popüler Osmanlı karşıtı söylemi içerisinde, Dernschwam'ın Türk halkına ve İslam'a yönelik kuşkucu ve aşağılayıcı ifadeleri, çağdaşları arasında oldukça normal karşılanıyordu. Örneğin, Dernschwam Türk kadınları hakkında oldukça kışkırtıcı ifadeler kullanmaktadır: "Türkler çok iyi bilir ki kadınları fahişedir ya da fahişe olmak zorundadır."²⁵ Burada "hure" (*fahişe*) kelimesinin esas olarak "zina yapan kadın" anlamında kullanıldığı anlaşılmalıdır ve Osmanlı toplumundaki çok eşlilik uygulamasını dolaylı olarak eleştirme amacını taşımaktadır.²⁶ Ancak, zina kavramının "fahişe" kelimesiyle aşağılayıcı şekilde ilişkilendirilmesi, dönemin Avrupa zihniyetindeki bakışı açıkça yansıtır. Bu tür ifadelerin günümüz okuru tarafından anlaşılması için tarihsel ve kültürel bağlamlara dair açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan Busbecq'in Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yazıları ise diplomatik misyonu nedeniyle farklı bir bağlamda ele alınmalıdır. Busbecq, yaklaşık sekiz yıl süren İstanbul'daki elçilik görevinde, hümanist mektup formatında kaleme aldığı dört mektuptan oluşan bir eser ortaya koymuştur. Metinlerinin diğer diplomatik belgelerden farklı olarak yayımlanmış olması, onun yazılarının istisnai niteliğini artırmaktadır. Ayrıca, *Mektupların* önemi, Osmanlı toplumuna dair daha geniş ve belki de görece daha tarafsız bir gözlem sunmasından kaynaklanmaktadır. Yine de *Mektuplar* dahi diğer pek çok seyahat anlatısı gibi yalnızca kişisel gözlem değil, aynı zamanda kültürel olarak önceden var olan algılar ve geleksel motiflerle şekillenmiştir.

23 Donna Landry - Gerald MacLean, "Introduction: On the Road in Anatolia, and Beyond", *Studies in Travel Writing* 16/4 (2012), 340.

24 Dominique Arrighi, "Les Récits de voyages dans l'Empire ottoman: traditions et variations dans les *Lettres turques* de Busbecq", *Camenae* 1 (Ocak 2007), 1-11. Bununla beraber, Stéphane Yerasimos, 1400-1600 yılları arasında Osmanlı topraklarına dair yazılmış 450'den fazla seyahatnamenin yalnızca %30'unun yazıldığı dönemde basıldığını tespit etmiştir; bu durum, birçok metnin kamusal dolaşıma girmediğini, daha çok belirli diplomatik ve entelektüel çevreler için üretildiğini göstermektedir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren matbu eserler, Osmanlı imajının şekillendirilmesinde etkin bir rol oynamış; seyahat anlatıları yalnızca gözlem metni olmaktan çıkıp, Avrupalı okuyucular için Osmanlı'yı anlamlandıran ve kategorize eden söylemsel yapılar haline gelmiştir. Stéphane Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles): bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités* (Ankara: La Société Turque d'Histoire, 1991), 18.

25 "Die Türken wissen alle genau, daß ihre Frauen Huren sind oder doch zu Huren werden müssen.", *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, ed. Franz Babinger, çev. Jörg Riecke (Berlin: Duncker & Humblot, 2014), 134.

26 Jörg Riecke, "Vorbemerkungen zur Übersetzung", *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, ed. Franz Babinger, çev. Jörg Riecke (Berlin: Duncker & Humblot, 2014), xi.

Bu bağlamda, seyahatnamelerin yazım süreci de dikkat çekicidir. Pek çok seyahat anlatısı, yolculuğu gerçekleştiren kişinin birebir kaleme aldığı metinler olmayıp, bazen sekreterler ya da editörler tarafından düzenlenmiş, bazen de ölümünden sonra yayımlanmış metinlerdir. Aynı eserin farklı baskıları ve çevirileri zaman içinde orijinal metinden saparak değişikliğe uğramış, bu da özgün yazar kavramını belirsiz hale getirmiştir. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda, seyahat anlatıları bağımsız monografiler olarak yayımlanmaları yanında, otobiyografiler, tarih metinleri ve süreli yayınlar içinde de yer bulmuştur. Bu dönem, ayrıca, çeşitli seyahat anlatılarının tek bir ciltte ya da dizi halinde bir araya getirildiği derlemeler popülerleşmiştir. Bu tür derlemeler, yalnızca coğrafi keşiflerin belgelenmesi üzere değil, belirli bir ülkenin veya bölgenin gücünü ve keşiflerini sergileme amacıyla da hazırlanmıştır. Dolayısıyla, seyahatnameleri üretim süreçleri, dolaşımı ve tarihsel bağlamları içinde değerlendirmek bilginin toplumsal tarihi açısından önem arz eder. Dernschwam ve Busbecq'in metinleri, 16. yüzyıl Avrupası'nın Osmanlı'ya yönelik korkularını, önyargılarını ve beklentilerini farklı şekillerde yansıttıkları gibi, bir parçası oldukları bilgi üretim pratiğinin karakterine dair de izler taşırlar. Bu tür eserleri dönemin tarihsel ve kültürel çerçevesi içerisinde etnografik çalışmalar olarak değerlendirmek seyahatnamelerin analitik olarak nasıl ele alınması gerektiğine dair derinlemesine bir kavrayış sunabilir.

2. Seyahatnameler Etnografik Bir “Saha” Olabilir mi?

Antropoloji ve kültürel çalışmalar disiplinlerinde son yıllarda yaşanan dönüşümle birlikte “saha” kavramı yeniden tanımlanmıştır. Bir zamanlar fiziksel olarak “gidilip görülen”, uzun süre ikamet edilerek deneyimlenen coğrafi mekânlar şeklinde anlaşılan saha, günümüzde etnografik pratiğin radikal biçimde sorgulanmasıyla tarihsel anlatılarda ve yazılı belgelerde yeniden keşfedilmiştir. Araştırmacının belirli bir coğrafi mekânda uzun süreli ikamet ederek veri toplamasını ifade eden geleneksel saha anlayışı, çağdaş etnografik pratikler içerisinde yeniden sorgulanırken artık “ikamet”in değil, “seyahat”ın temel alındığı bir etnografik yaklaşımdan söz edebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada Dernschwam ve Busbecq'in seyahat metinleri, Clifford'un önerdiği etnografik model bağlamında “tarihsel saha” olarak ele alınmaktadır. Metinlerin içerdikleri ayrıntılara, öznelliklere (yazarların kimliklerine), kültürel temsillere ve sessizliklere odaklanılarak, erken dönem seyyahlarının amatör etnografılar gibi hareket ettikleri öne sürülmektedir. Böylece, bu seyahatnamelerin kültürel çalışmalar alanı için yeni ve özgün epistemolojik ve metodolojik imkânlar sunduğu da iddia edilmektedir. Bu yaklaşımın kuramsal dayanağı ise James Clifford'ın geliştirdiği etnografi anlayışıyla başlayarak daha da derinleştirilebilir.

Antropologlar için “ikamet” (*dwelling*) yerine “seyahat” (*travel*) metaforunun daha uygun hale geldiğini belirten Clifford'a göre, modern etnograf, sabit bir mekânda uzun süreli kalmaktan ziyade, farklı kültürler ve mekânlar arasında hareket eden/seyahat eden bir figürdür.²⁷ Bu perspektif değişikliği, geçmişe ait metinlerin -özellikle seyahat yazınının- sadece tarihçilerin değil, aynı zamanda kültürel antropologların ve kültürel çalışmalar araştırmacılarının da yeni etnografik sahası haline gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, seyahatnameler

27 James Clifford, *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986), 9-13; James Clifford, “Travelling Cultures,” *Cultural Studies*, ed. Lawrence Grossberg, Grossberg et al. (New York ve Londra: Routledge, 1992), 99.

ve benzeri yazılı belgeler, etnografik veri kaynakları olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönüşüm, saha kavramının mekânsal olmaktan çıkarak, metinsel ve tarihsel bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Artık araştırmacı, fiziksel olarak bir topluluk içinde bulunmasa da yazılı metinler aracılığıyla o topluluğun kültürel pratiklerini ve değerlerini inceleyebilmektedir. Sonuç olarak, saha kavramının bu şekilde genişlemesi, kültürel çalışmalar ve antropoloji disiplinlerine yeni perspektifler aralarken, bu alanlara metodolojik esneklik sağlamış olur. Bu sayede, tarihsel metinler ve seyahat yazını, günümüz kültürel analizlerinde önemli yer edinerek hem anlatısal hem de tarihsel ve ideolojik kurgular olarak incelenebilmektedir.

Bu noktada kültürel çalışmalar ve tarih disiplinlerinin ilişkisine dair kritik bir tartışma gündeme gelmektedir. Stuart Hall, kültürel çalışmaların sıklıkla tarih disiplinini ihmal etmesini eleştirirken, Avustralya merkezli kültürel çalışmalar geleneğinde, tarihin kültürel çalışmaların içine güçlü şekilde yerleştiğine dikkat çekilir.²⁸ Bu gerilimli ilişkiyi göz önünde bulundurarak seyahatnameleri tarih ve kültürel çalışmaların kesişiminde ele almak, yalnızca tarihsel bilginin doğruluğunu test etmek anlamına gelmez; aynı zamanda seyyahların kültürel temsilleri nasıl kurguladıkları, neyi göz ardı ettikleri ve bu seçici anlatımın ardında hangi ideolojik saiklerin yattığını anlamak demektir. Bu bağlamda Dernschwam ve Busbecq'in metinlerini yalnızca söylem analizi içerisinde değil, "Osmanlının hangi tarihsel bağlamda, hangi amaçlarla ve hangi kurumsal ilişkiler içinde temsil edildiği" sorusu etrafında değerlendirmek önemlidir. Zira Hall'un işaret ettiği gibi tarihsel bağlamı dikkate aldığımızda, bu metinlerin dönemin siyasi, toplumsal, dini gerilimlerini ve düşünsel atmosferini yansıtan anlatılar olduğu görülür.

Seyyahların bilgi üretimindeki konumlarına dikkat çekmek adına Fredric Jameson'ın "kültürel mesafe", "Clifford'un ise "entelektüel gezgin" kavramsallaştırmaları açıklayıcı bir çerçeve sunar. Jameson kültürel mesafe kavramıyla metin ile okuyucu arasındaki ideolojik ve estetik ayrıma işaret eder.²⁹ Seyyahların tuttuğu kayıtlar, Avrupa'daki okuyucular için Osmanlı toplumunu belirli bir mesafeden görmek ve anlamlandırmak amacıyla yazılmıştır. Böylece seyahatname, yabancı kültürü anlamaktan ziyade okuyucunun kültürel ve ideolojik konfor alanını besleyen bir temsil pratiğine dönüşebilir. Bu mesafe, Dernschwam ve Busbecq gibi yazarların Osmanlı dünyasını anlatırken sürekli yeniden ürettikleri epistemolojik sınırdır. Dahası Clifford'un "entelektüel gezgin" olarak tanımladığı modern etnograf figürü, seyyahların epistemolojik konumuyla da ilginç bir benzerlik taşır. Bu figür, sürekli hareket halinde olan ve saha deneyimini çok parçalı, epizodik biçimlerde yaşayan kişidir.³⁰ Dernschwam ve Busbecq'in 16. yüzyıldaki hareketliliği, bu anlamda modern etnografaların "parçalı" saha deneyimleriyle benzer yapı gösterir. Clifford'un ortaya koyduğu üzere, antropolojinin alan çalışması fikri böylece yeniden tanımlanır: uzun süre sabit kalmak yerine, gezici, parçalı ve çok odaklı bir araştırma pratiğine dönüşür. Fredric Jameson ise kültürel çalışmaların yükselişiyle birlikte yaşanan disiplinlerarası metodolojik dönüşümlerin altını çizer. Ona göre kültürel çalışmalar, antropolojinin klasik yöntemlerine meydan okuyarak hem yöntemi hem de metinleri yeniden biçimlendirmiştir. Bu bağlamda, antropolojinin temelinde yer alan uzun süreli saha

28 Stuart Hall, "That Moment and This," *Cultural Studies Now* konferansında sunulan bildirisi (University of East London, Londra, Birleşik Krallık, Temmuz 2007), akt. G. B. Rodman, "Cultural Studies", *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*, ed. J. Matthes, et al. (New York: Wiley-Blackwell, 2017), 351.

29 Fredric Jameson, "On 'Cultural Studies'", *Social Text*, 34 (1993), 17-52.

30 Clifford, *The Predicament of Culture*, 9-13; Clifford, "Travelling Cultures", 99.

çalışmasının yerini, daha esnek ve metinsel analizlere dayalı bir yaklaşım almıştır.³¹ Clifford Geertz'in "kalın/yoğun betimleme" kavramı, klasik etnografik pratikleri genişleterek tarihsel ve metinsel bağlamlarda da uygulanabilir bir yöntem olarak yeniden yorumlanabilir.³² Bu değişim, özellikle fiziksel saha deneyimi gerektirmeyen ancak tarihsel süreçleri etnografik bir perspektiften incelemeye olanak tanıyan metinler için önemlidir. 16. yüzyıl Osmanlı dünyasına dair seyahatnameleri bugün kültürel çalışmalar perspektifinden ele alınan özgün katkısı da burada yatmaktadır: Geleneksel saha çalışmasına dayanmayan, ancak toplumsal, kültürel ve siyasi bağlamlara dair derinlemesine tasvirler sunan bu metinler, tarihin içinden bir "yoğun betimleme" üretmeye imkân tanıyabilir mi?

Öte yandan Joan-Pau Rubiés'in belirttiği gibi, Rönesans sonrası Avrupa'da hızla çoğalan seyahat anlatıları, farklı halkların betimlenmesini merkezine almış ve bu tür anlatılar, yalnızca egzotik olana duyulan ilgi nedeniyle değil, aynı zamanda insan doğasına dair felsefî tartışmalara kapı aralaması açısından da değerli görülmüştür.³³ Ancak Rubiés'in vurguladığı temel nokta, etnografik yazının yalnızca bölgesel emperyalizm ya da ticaretle ilişkili sömürgecilikten doğmadığıdır; aksine, Avrupa'daki etnografik dürtü, sömürge genişlemesi ve entelektüel dönüşümün benzersiz bileşimiyle ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Dernschwam, tam da Rubiés'in sözünü ettiği türde bir entelektüel dürtüyle hareket eder. Ayrıca bu yaklaşım seyahat yazınının modern etnografinin öncülleri, Dernschwam ile Busbecq'i de amatör etnografılar olarak konumlandırmayı mümkün kılar. Bu çerçevede her iki metin de erken modern dönemde şekillenen etnografik merakın farklı tonlarını yansıtmaktadır. Dahası, Rubiés'in işaret ettiği gibi, seyahat anlatıları yalnızca belirli bir akademik programın ürünü olmaktan ziyade, çoğu zaman bilgiye duyulan ihtiyaç doğrultusunda şekillenen metinlerdir. Bu bağlamda, seyahat yazınının erken modern Avrupa'nın bilgi rejimi içinde ele almak, çalışmadaki örnek eserleri *-Günlüğü ve Mektupları-* basit tasvirler olarak değil, belirli epistemolojik kaygılarla şekillenen metinler olarak değerlendirmeyi gerektirir. Bununla birlikte, Mary Louise Pratt, seyahat yazınının yalnızca betimleyici bir tür olmadığını, aksine farklı anlatım biçimlerini ve türleri bir araya getiren hibrit bir alan olduğunu öne sürer. Ona göre seyahatnameler, öznellik ve nesnelliğin iç içe geçtiği metinlerdir.³⁴ Seyyah, kişisel deneyimlerini aktarırken aynı zamanda

31 Jameson, "On 'Cultural Studies'", 17-52.

32 Etnografide sıklıkla kullanılan ve Türkçeye çoğunlukla "yoğun betimleme" olarak çevrilen bu kavram, antropolog Clifford Geertz'in, dil felsefecisi Gilbert Ryle'in insan davranışlarındaki "göz kırpması" ile "göz seçirmesi" arasındaki farkı örnekleyerek ortaya koyduğu ayırmadan esinlenerek geliştirilmiştir. Geertz'e göre yoğun betimleme, kültürü okunabilir bir metin gibi ele alır ve kültürel fenomenlerin ardındaki sembolik anlamları, niyetleri ve yorumlama biçimlerini görünür kılar. Geertz, "etnografi yapmanın" temelinde metodolojik değil, entelektüel bir çaba yattığını söyler. Bu çaba gözlemlenen pratiklerin ve davranışların sadece yüzeysel ayrıntılarını değil, onları anlamlandıran kültürel ve tarihsel bağlamları da içeren derinlikli bir yorumlama sürecini kapsar. Kavram, Geertz'in temel eseri olan *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973) içinde özellikle "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture" başlıklı bölümde detaylı biçimde açıklanır. Ayrıca bk. Gilbert Ryle, "The Thinking of Thoughts: What is 'Le Penseur' Doing?", *Collected Essays 1929-1968: Collected Papers Volume II* (Londra: Hutchinson, 1971), 465-496. Kavramın etnografi dışındaki disiplinlere tarihsel, metinsel ve söylemsel analiz yöntemleriyle genişletilmiş uygulanışı için bk. Paul Rabinow - William M. Sullivan (der.), *Interpretive Social Science: A Second Look* (Berkeley: University of California Press, 1987).

33 Joan Pau Rubiés, "Travel Writing and Ethnography", *The Cambridge Companion to Travel Writing*, ed. Peter Hulme - Tim Youngs (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 243.

34 "Yerlilik" kavramının ilişkisel doğasını vurgulamak üzere kullandığı "bir başkası gelene kadar kimse 'yerli'değildir" ifadesi de bunun bir yansımasıdır. Özellikle, "Planetarity as Radical Heterogeneity: A Conversation with Mary Louise Pratt" başlıklı söyleşide (De Gruyter tarafından yayımlanan metin), Pratt bu fikri tekrar diğildiriyor. Orada da "yerli" ve "yerlilik" kavramlarının, yalnızca bir halkın "doğuştan gelen" bir niteliği olmadığı; aksine, bir "ötek" gelişinden (bir dış müdahaleden, sömürgeci veya davetsiz bir gücün varlığından) sonra tanımlanan ilişkisel bir kimlik (*relational identity*) olduğu fikrini savunuyor. Bk. Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (London: Routledge, 1992); Mary Louise Pratt, "Indigenous People & the Modernist Myth of Travel", *Chicago Humanities Festival*, erişim 11 Mart 2025.

belirli bir düzen içinde gözlem yapar ve bunu sistematik bir anlatıya dönüştürür. Ancak bu anlatılar, klasik etnografik yöntemlerden farklı bir bilgi üretim sürecine dayanır. Geleneksel antropolojik araştırmalarda etnograf, belirli bir topluluk içinde uzun süre geçirerek gözlemler yapar ve doğrudan deneyimlerle anlam üretir. Oysa seyahatnameler, geçmişte kaydedilmiş bir alanı, bugün doğrudan gözlemlenemeyen bir zaman ve mekânı, çalışmayı gerektirir. Araştırma için metnin birincil saha olarak kabul edildiği, dolaylı ve metinsel bir etnografik yöntemin izlenmesini zorunlu kılan bu yaklaşım, tarihsel etnografi ile seyahat yazını arasındaki bağlantıyı kurarak, seyahatnameleri yalnızca tarihsel belgeler olarak değil, etnografik veri olarak da değerlendirme imkânı sunar.³⁵

Bu noktada şu soru önem kazanır: Dernschwam ve Busbecq gibi erken modern dönem gezginlerinin metinlerini tarihsel belgeler olmanın da ötesinde bir tür tarihsel-etnografik veri olarak değerlendirmek ne tür epistemolojik ve metodolojik açılımlar sağlar? Seyyahların gözlemleri, belirli bir topluluğu uzun süre gözlemleyen klasik etnografılardan farklı olarak, hızla kaydedilmiş anlık izlenimler içerir. Ancak bu izlenimlerin oluşturduğu anlatılar, belirli bilgi kalıplarını ve Avrupa'nın entelektüel dönüşümünü yansıtan metinler olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak bu yöntem ve teorik tartışmanın, seyahatnameler üzerinden Osmanlı tarih yazımının ötesine geçerek Osmanlı araştırmaları çerçevesinde tarih, kültürel antropoloji ve kültürel çalışmalar gibi alanlara yönelik yeni yöntemsel ve epistemolojik açılımlar sağladığı ileri sürülmektedir.

3. Seyyah, Etnograf, Hikâye Anlatıcısı Olarak Dernschwam ve Busbecq: Karşılaştırmalı Bir Okuma

Erken modern dönemin seyahat kültüründe üç temel seyyah profili öne çıkar: zorunluluk nedeniyle seyahat edenler örneğin tüccarlar, elçiler ve resmi görevliler; hacilar, bilim insanları ve maceracılar³⁶ gibi kişisel amaçlar ve entelektüel merakları doğrultusunda hareket edenler ve son olarak esaret altında efendisinin peşi sıra seyahat etmek zorunda kalmış, gözlemlerini özgürlüklerine kavuştuktan sonra yazıya döken esirler. Ancak hangi gruba ait olursa olsun, bu dönemde Avrupa'da seyahatin temel itici gücü, durağan bir hayat sürmeme, diğer deyişle “sümüklüböceğe” dönüşmeme arzusudur. Çünkü Rönesans, Reform ve Hümanizm çağının entelektüel ikliminde, bilgiye erişmek, dünyayı görmek ve anlamlandırmak, soyluluğun ve erdemin gerekliliği olarak görülmektedir. Bununla birlikte Antik Yunan'a, Latin diline ve klasiklere hâkimiyet, seyahat pratiğinin toplumsal sınıfla ve dönemin erkeklik idealleriyle iç içe geçtiği tarihsel bağlamda³⁷ iyi bir Rönesans erkeği olarak kabul edilmenin önkoşullarından sayılmaktadır.

35 Kübra Sultan Yüzüncüyl, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Üst Sınıfların Yeme-İçme Beğenilerine Yakından Bakmak: *Bir Aile Üç Asır* Adlı Otobiyografik Anlatıda Yemek-Kimlik-Bellek Sarmalı”, içinde *Osmanlı Mutfak Kültürü: Saraydan Halka, Klasikten Moderne*, ed. Arif Bilgin - Ömer Faruk Can (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024), 325-338.

36 Crahay, “Review of *Voyager à la Renaissance*”, 978.

37 Ayrıca söz konusu tarihsel süreçte seyahat etmek ve keşif yapmak da genellikle erkekliği tanımlayan bir macera olarak kurgulanmış ve seyahat eden anlatıcı sömürgeci romantizmin epik kahramanı ile özdeşleştirmiştir. Bk. Mitsi, “Nowhere is a Place”, 5; “Erkek dediğin ata binerdi. Hatta 1588'de Kont Julius von Braunschweig erkeklige yakışmayan bu tür araçların kullanılmamasını, ‘faytona binmenin, tembellik etmek ve ense yapmakla aynı anlama geldiği’ gerekçesiyle yasaklamıştı. Yüksek tabakadan insanlar yolcu arabasına ancak 16. yüzyılda binmeye başladılar. Fakat gücü kuvveti yerinde olanlar, yollardan sallana sallana giden at arabasına binmekten ata binmeyi tercih ediyorlardı.”, Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, 27-28.

Bu bağlamda Dernschwam ve Busbecq, aynı yüzyılda ve kısmen aynı güzergâhı izleyerek Osmanlı topraklarına yaptıkları yolculuklarında, farklı motivasyonlar ve epistemolojik yaklaşımlar benimsemiş, seyahatlerini farklı biçimlerde anlamlandırmış iki önemli tarihi seyyah figürüdür. Bir tarafta bağımsız entelektüel ve tüccar kimliğiyle “kendi hesabına” hareket eden, seyahat günlüğü tutan Hans Dernschwam, diğer tarafta ise diplomatik görev üstlenerek “imparatoru adına” Osmanlı’ya adım atan ve hümanist dostlukları adına mektuplar kaleme alan Ogier Ghiselin de Busbecq yer almaktadır.

Hayatının büyük bir kısmını Avrupa’nın ticaret ağları içinde, özellikle Macaristan, Transilvanya ve Osmanlı toprakları arasındaki ekonomik faaliyetleri yönetmekle geçiren Dernschwam, 1494 yılında, bugünkü Çekya sınırları içinde kalan Brüksel’de doğup, Almanca konuşulan bir çevrede büyümüş, genç yaşta Viyana Üniversitesi’ne giderek Latince, Yunanca ve matematik eğitimleri almıştır. Hümanist bir eğitimden geçen Dernschwam, özellikle klasik metinlere, tarihsel kalıntılara duyduğu ilgiyle öne çıkar. Avrupa’nın en güçlü ticaret hanedanlarından biri olan Fugger ailesinin hizmetine girerek Orta Avrupa’daki maden işletmelerinin yönetiminde yer alır. Bu dönemde Macaristan ve Transilvanya’yı dolaşarak maden sahalarını inceler, Roma dönemi yazıtlarını kopyalar, arkeolojik gözlemler yapar. 1553-1555 yılları arasında, Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Ferdinand’ın Osmanlı topraklarına gönderdiği diplomatik heyetin parçası olarak İstanbul’a seyahat eder.

Dernschwam, diplomat ya da resmî görevli bir vakanüvis değil entelektüel meraklarını tatmin etmek, ilgisini çeken konuları araştırmak amacıyla seyahat eden bir tüccar ve gezgindir. Bu konumu, ona diplomatik heyetin diğer üyelerine kıyasla daha özgür bir hareket alanı sunmuş; Anadolu seyahati boyunca bir buçuk yıl kaldığı yerlerde kapsamlı gözlemler yapmasına imkân tanımıştır. Seyahatinin malî ayrıntılarını özenle kaydederken Günlüğün sonunda yaptığı ayrıntılı hesap dökümünde, yanındaki hizmetkârların ve ulaşım araçlarının masraflarından, seyahati sırasında edindiği çeşitli eşyaların bedeline kadar kayıt tutmuş; elindeki paranın toplamı ile çeşitli Yunan kitapları, atlar, kamelot gibi yüksek kalitede, yün ve ipek karışımı değerli kumaşlar, halılar, örtüler, ipekler, taşlar gibi eşyalar satın aldığını belirtmiştir.³⁸ Bu yönüyle Dernschwam’ın metni bir çeşit kültürel envanter çalışması olarak da işlev görür.

Öte yandan, hayatının büyük bir kısmını Avrupa’nın siyasî dengeleri içinde, özellikle Habsburglar ile Osmanlılar arasındaki ilişkileri düzenlemekle geçiren Busbecq, 1522’de, bugünkü Belçika sınırları içinde kalan Comines’de doğup, Fransızca, Latince ve Yunanca eğitimi almış, özellikle antik metinlere ve bitkilere duyduğu ilgiyle dikkat çeken bir hümanist ve diplomattır. 1554-1562 yılları arasında iki kez I. Ferdinand adına Osmanlı İmparatorluğu’na büyükelçilik göreviyle gelmiş ve bu deneyimlerini kendisi gibi diplomat olan bir dost hitaben yazdığı dört Latince mektupta aktarmıştır. *Turcicae Epistolae* (Türk Mektupları) adlı eserindeki mektuplar, genel olarak dostu ve meslektaş Nicholas Michault’a hitaben yazılmıştır.³⁹

38 Dernschwam, *Tagebuch einer Reise*, 286; Hans Dernschwam, *İstanbul’a ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 372.

39 Nicholas Michault da Busbecq gibi Habsburg hizmetinde çalışan bir diplomattır ve mektuplar daha çok Osmanlı İmparatorluğu’ndaki deneyimlerini ona aktarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Ancak, bu mektuplar doğrudan resmî diplomatik yazışmalar olmayıp Osmanlı İmparatorluğu’na dair gözlem ve kişisel değerlendirmeleri içeren edebî bir formatta yazılmıştır. Mektupların tamamen özel bir dostane yazışma mı yoksa aynı zamanda Habsburg yönetimine bilgi sunmayı amaçlayan

Dominique Arrighi, *Mektupların* yalnızca bir diplomatın resmî raporları ya da kişisel bir seyahat anlatısı olarak değil, aynı zamanda etnografik, otobiyografik ve ideolojik bir metin olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Arrighi'ye göre, Busbecq'in metinleri Osmanlı dünyasına dair belirli bir temsil stratejisi içerir. Özellikle, mektupların yazıldığı dönemde Avrupa'da popüler olan seyahat anlatısı ve *epistolar* (mektup türü) geleneğiyle kurduğu ilişki, metinlerin yalnızca bilgi aktarma amacı taşımadığını, aynı zamanda anlatının kurgusal boyutlarını da barındırdığını gösterir. Mektupların otobiyografik niteliğine dikkat çeken yazar, Busbecq'in kendisini hem hümanist bir entelektüel hem de Osmanlı toplumunu analiz eden bir gözlemci olarak konumlandığını belirtir.⁴⁰ Dolayısıyla hem diplomatik rapor hem de edebî ve otobiyografik anlatı niteliğinde okuyabileceğimiz bu mektuplar bir yandan Osmanlı dünyasının yabancılığını/ötekiliğini Batılı okuyucuya sunarken diğer yandan I. Ferdinand'ı idealize eden bir söylem geliştirebilir.⁴¹

Dernschwam'ın *Günlüğüne* baktığımızda ise Osmanlı topraklarındaki yaşam hakkında bir dizi betimlemelerin yanı sıra, Osmanlı yönetimine, toplum yapısına ve dinine yönelik sert, keskin, yer yer alaycı eleştirilerle dolu bir metinle karşılaşırız. Busbecq'teki gibi etnografik, otobiyografik ve ideolojik bir metin olarak da ele alabileceğimiz bu günlükte Avrupalı bir tüccarın gözünden Osmanlı toplumu resmedilmektedir. Dernschwam'ın Roma Katolik Kilisesi'ne duyduğu düşmanlık, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik görüşlerine de yansımış; Osmanlı dünyası askerî ve siyasî açıdan güçlü ve acımasız, kültürel ve dinî bakımdan yozlaşmış ve ahlaksız bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu okumalar *Günlüğün*, erken modern dönemde Avrupa'nın ötekini görme ve ötekiyle ilişki kurma biçimlerini açığa çıkaran söylemsel bir yapı olarak ele alınmasını da mümkün kılmaktadır. *Günlük*, 16. yüzyılda geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmamış, çağdaşları arasında büyük yankı uyandırmamış olsa da günümüzde tarih ve doğubilim (Orientalistik) alanlarında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. *Günlüğe* dair ilk kapsamlı akademik çalışmalar, 1923'te Franz Babinger'in hazırladığı edisyonla başlamış, 1986'da Roman Schnur'un katkılarıyla derinleştirilmiştir. Ardından, Wolfgang F. Reddig'in *Reise zum Erzfeind der Christenheit* (1990) adlı çalışması, Dernschwam'ın Osmanlı topraklarındaki gözlemlerini daha geniş bir tarihsel bağlama oturtmuş ve akademik ilgiyi artırmıştır. Reddig, bu tür çalışmalara yönelik ilginin genellikle daha tanınmış Osmanlı seyahatnamelerine yöneldiğini, Dernschwam'ın metninin ise uzun süre gölgede kaldığını belirtmektedir.⁴²

Bununla birlikte, Dernschwam'ın Osmanlı dünyasına dair betimlemeleri o kadar ayrıntılı ve titiz bulunmuştur ki özellikle Anadolu'daki gözlemleri modern Osmanlı ve Anadolu araştırmaları açısından "olağanüstü" bir nitelik olarak tanımlanmıştır. Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına yaptığı yolculuk sırasında gerçekleştirdiği coğrafi ve etnografik gözlemler de akademik çevrelerde büyük ilgi görmüştür. Öyle ki Geier,

metinler mi olduğu konusunda tartışmalar vardır. Yine de tarihçiler, mektupların öncelikle Michault'a hitaben yazıldığını kabul ederler. Sonraki dönemlerde derlenip yayımlandıkları için, içerdikleri bilgiler Habsburg sarayında da Osmanlı hakkında bilgi edinmek isteyen çevrelerde etkili olmuştur.

40 Aynı zamanda, büyükelçilik misyonunun başarı ya da başarısızlıkla değerlendirilmesini önlemek için anlatının nasıl şekillendirildiğini (örneğin, tersanelerden ve camilerden özellikle bahsetmeyişi-suskunluğunu) ve Osmanlı'nın siyasî ve toplumsal yapısına dair yapılan yorumların Avrupa'daki çağdaş siyasî tartışmalara nasıl eklemlendiğini de analiz eder. Arrighi, "Le Récit de Voyage dans l'Empire Ottoman", 1-11.

41 Dominique Arrighi, *Écritures de l'ambassade: Les Lettres turques d'Ogier Ghiselin de Busbecq* (Paris: Honoré Champion, 2011).

42 Akt. Babinger, "Einführung", *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, viii.

Dernschwam'ın anlatımının olağanüstü ayrıntılı ve canlı olduğunu belirterek “özetlenmesi dahi zordur” ifadesiyle bu gözlemlerin kapsamını vurgular. Ancak seyahatnamesinin dili ve üslubu, bazı akademisyenler için çeviri ve yorumlama açısından zorluklar yaratmıştır. Son yıllarda, birbirinden bağımsız iki farklı araştırma grubu, Dernschwam'ın metinlerini modern okuyuculara daha erişilebilir hâle getirmek için çeviri çalışmalarına yönelmiştir. Bu çabalar, onun metnini yalnızca Osmanlı tarihi açısından değil, erken modern Avrupa'nın Osmanlı dünyasını algılayış biçimini anlamak açısından da önemli bir kaynak hâline getirmiştir. Sonuç olarak Dernschwam, İstanbul'dan başlayarak Osmanlı başkentinin doğusuna ve Ege kıyılarına, oradan da elçilik heyetinin nihai durağı olan Amasya'daki Osmanlı sarayına kadar uzanan güzergâhı, arkeolojik ve tarihsel bilgilerle harmanlayarak betimleyen ilk Batılı seyyahlardan olması nedeniyle önemlidir. Seyahatnamesinde kaydettiği Yunan ve Roma yazıtları, tarihi kalıntılar ve çeşitli belgeler, onun kişisel notları olmasaydı günümüzde büyük ölçüde kaybolacak, varlıkları dahi bilinmeyecekti.⁴³

Busbecq'in *Mektuplarına* baktığımızda ise, övgü ile eleştiri arasında gidip gelen bir anlatı kurulduğunu görürüz. Hem Osmanlı ordusunun disiplinini, sessizliğini, sonsuz itaatini, devletin liyakate dayalı yönetim anlayışını ve toplumsal düzenini öven hem de Avrupa'nın bu alanlardaki eksikliklerini ele alan Busbecq, Osmanlı sistemini güçlü ve etkili bir düzen olarak tanımlasa da Dernschwam gibi o da bu düzenin Avrupa için bir tehdit oluşturduğunu ima etmekten geri durmaz. Osmanlı devletinde kölelik sisteminin bürokrasiye nasıl dahil edildiğini ve bu sistemin yetenekli kişileri devlete kazandırarak Osmanlı gücünü nasıl pekiştirdiğini aktarırken bir yandan da Osmanlı'nın bu katı merkeziyetçiliğini bir tür despotizm olarak yorumlar ve Avrupa'daki özgürlük anlayışıyla kıyaslar. Bunun yanı sıra, Osmanlı'nın bilim, sanat ve edebiyat alanlarında Avrupa kadar ilerlemediğini, ancak pragmatik bir yönetim anlayışına sahip olduğunu vurgular. Mektupları gözlem gücü ve anlatıcılık yeteneğiyle hümanist arkadaşlarına da ilgi çekici bulgular sunar. Diplomasinin getirdiği resmî sınırlılıklar arasında, dönemin mevcut teorik bilgileriyle sahadaki gözlemler arasındaki gerilimi sergileyen Busbecq'in seyahat anlatısı, resmî rapor ötesine geçerek karşılaştığı kültür ve “öteki” ile kurduğu iletişimin inceliklerini yansıtır. Bu bakış açısı hem iletişim sorunlarına hem de kültürel çatışmalara yer vererek, seyahat deneyiminin çok katmanlı doğasını ortaya koyar. Ayrıca bu mektuplar, hümanist entelektüel geleneğin bir parçası olarak şekillenir.⁴⁴ Onun için mektuplar yalnızca bilgi aktaran belgeler değil, aynı zamanda entelektüel bir haz kaynağıdır. Bu yaklaşımı şu sözlerinde belirgin bir biçimde görmek mümkündür:

“Kimsenin samimi bir sohbette kesin hükümler ve itinalı ifadeler kullanılmasını beklememesi gerektiği gibi, bir mektupta ukalaca tenkitler de yer alabilmelidir. İnsan bir dostuyla sohbet ederken ağzına ilk geleni söyler. Samimi bir mektuba da aynı hak tanınmalıdır. Daha fazla dikkatli ve ölçülü olmak, dostluğun imtiyazından uzaklaşmaktır.”⁴⁵

43 Babinger, “Einführung”, viii.

44 Hümanistler, mektupları bir tür *viva voce* (sözlü konuşma) olarak görmüş, yazışmayı entelektüel bir pratik ve yaşam tarzı olarak benimseyerek kimliklerini “meslektaşlarıyla kesintisiz diyalog içinde şekillendirme” anlayışıyla inşa etmişlerdir. Bu bağlamda, Latince özel yazışmalar, Yeni-Latin (*neo-Latin*) edebiyatının en üretken türlerinden biri olmuştur. Busbecq de mektuplarında, dostluk ve sohbeti ön plana çıkaran bir üslupla yazmanın gerekliliğini açıkça vurgular. Bk. Karl A. E. Enenkel, “Identities in Humanist Autobiographies and Related Self-Presentations”, *Memory and Identity in the Learned World: Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*, ed. Koen Scholten et al. (Leiden: Brill, 2022), 44.

45 Busbecq, *Türk Mektupları*, 180.

Busbecq'in kullandığı dil, mektupların akademik veya resmî bir çerçeveden ziyade, dostane bir diyalog aracı olarak görüldüğünü ve yazarın kimliğini, entelektüel duruşunu ve hümanist aidiyetini şekillendirdiğini gösterir. Bu tarz bir diyalog, yalnızca bilgi paylaşımının ötesine geçerek, yazışmaların samimi bir düşünce alışverişi olarak konumlandırılmasını sağlar. Kendisi de bu durumu açıkça ifade ederek, yazıya döktüklerinin bir sohbetin devamı niteliğinde olduğunu ve mektuplarında belirli bir akademik titizlik ya da kesinlik aranmasının gerekmediğini vurgular:

“Size mektup değil, bir kitap gönderiyorum. (...) Yazmaya başladıktan sonra zihnimi çok uzaklara gezindirip sizinle yüz yüze konuşuyormuş gibi olmak buradaki esaretimin hoş geçmesini mümkün kıldı. (...) İnsan bir dostuyla sohbet ederken ağzına ilk geleni söyler. Samimi bir mektuba da aynı hak tanınmalıdır. Daha fazla dikkatli ve ölçülü olmak, dostluğun imtiyazından uzaklaşmaktır.”⁴⁶

Bu ifadeler, Busbecq'in mektuplarının diplomatik bir rapor olmanın ötesinde, entelektüel bir çevreye hitap eden samimi ve kişisel metinler olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ancak bu samimiyet, mektupların erişilebilirliğini de sınırlamaktadır. Latince kaleme alınan ve belli bir hümanist zümreye hitap eden bu yazılar, geniş bir okur kitlesine ulaşmayı amaçlamaktan uzaktır.

“Arzuza uyarak aceleyle yazmış olmam, kullandığım üslubu bağışlamanız için yeterli bir mazerettir sanırım. Daha dikkatle yazacak bol vaktim olsaydı bile telaş içinde ve çok meşgul birinden daha zarif bir anlatım beklemek haksızlık olur. Yazdıklarımı sadelik içinde gevelemiş olmamda beni teselli eden tek husus, içinde gerçek dışı hiçbir şey bulunmamasıdır. Böyle anlatılanların taşıdığı en büyük değer de budur.”⁴⁷

“Mabetleri ve büyük avluları süsleyerek insanların gözünde kusursuz olmaları beklenen abidelerin mükemmelliği, halkın evleri ve günlük hayatı için gereksiz nesnelerdir. İşte aynı nedenle benim mektuplarım da herkesin gözleri önüne serilecek bir değer taşıyor; onlar yalnız sizin ve göstermek isteyeceğiniz birkaç dostunuz için yazıldılar. (...) Mektuplarım daha iyi bir Latince ile ve daha zarif yazılabilirdi; bunun doğruluğunu kim kabul etmez? Peki, ya en iyi yapabildiğim bu ise?”⁴⁸

Bu pasajlar, Busbecq'in yazdıklarının kamusal bir eser olmaktan çok özel bir entelektüel mektuplaşmanın ürünü olduğunu ortaya koyar. Mektupların yüksek bir Latin diliyle yazılması, içeriğinin geniş halk kitlesinden ziyade seçkin hümanist bir okuyucu grubuna hitap ettiğini, dolayısıyla içeriğinin ve biçiminin bu yönde kasıtlı olarak düzenlendiğini gösterir. Bu anlamda, Busbecq'in yazıları yalnızca Osmanlı dünyasına dair bir gözlem değil, aynı zamanda kendi hümanist kimliğinin ve entelektüel çevresinin bir yansıması olarak da okunmalıdır. Busbecq, Latinceye hâkimiyeti konusunda zaman zaman kendisini küçümseyici bir dille ifade etse de üslup ve akılcılığa verdiği önemi özellikle vurgulayarak Platoncu bir hakikat arayışını yansıtan yaklaşımıyla, anlatısını sade fakat kontrollü bir temsil pratiğine dönüştürür.

Oysa Dernschwam'ın *Günlüğü*, böyle bir entelektüel amaçla değil, kişisel gözlemleri ve daha çok pratik fayda ekseninde şekillenen bir anlatıdır. Yüksek Almanca ile kaleme

46 Busbecq, *Türk Mektupları*, 180.

47 Busbecq, *Türk Mektupları*, 81.

48 Busbecq, *Türk Mektupları*, 180.

aldığı metin, doğrudan bir yayın amacı taşımadığı için daha sansüresiz, doğrudan ve yer yer sarkastik, aşağılayıcı bir söyleme sahiptir. Dernschwam'ın hedeflediği muhatap, Busbecq gibi bir entelektüel topluluk değil, kendisine veya dar bir çevreye bilgi ve kayıt aktarmaya yönelik bir 'kişisel bellek' pratiğidir. Bu nedenle, her iki yazarın gerçekliği temsil etme biçimleri, yalnızca içerik değil üslup, dil, muhatap ve amaç bakımından da farklılaşır. Seyyahın gözlemleri kadar, bu gözlemlerin nasıl ve kime aktarıldığı da sahayı belirleyen esas faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar. Bu açılarından bakıldığında Dernschwam'ın anlatısı daha içgüdüsel ve gözleme dayalı, Busbecq'in anlatısı ise daha kurgusal ve hitap merkezlidir. Dernschwam, gördüğünü belgeleyen, kaydeden, sınıflandıran bir figür olarak sahaya yakın durur. Onun için yazı, bilgiyi korumanın bir yolu olduğu kadar, maddî dünyanın detaylarını entelektüel bir süzgeçten geçirmenin aracıdır. Busbecq ise yazıyı, bir edebî biçim olarak kurar; gözlemlerini süzerek, rafine ederek aktarır. Mektuplarının üslubu bu bakımdan açıkça Latince edebî yazı geleneği içindedir ve genel okur için değil, dostlarına hitaben oluşturulmuştur.

Anlatıcıların hitap ettikleri kitleler de bu farklılaşmayı pekiştirir. Dernschwam'ın günlüğü, çağdaşları arasında yayımlanmamış, yalnızca kendi arşivinde kalmıştır. İlk basımı 1923'te Franz Babinger'in editörlüğünde gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Bu da onun metninin 16. yüzyılda dolaşımda olmadığını, dolayısıyla "kamusal" bir seyahat anlatısı" olmaktan ziyade kişisel bir bilgi arşivi olarak düşünüldüğünü gösterir. Buna karşılık, Busbecq'in mektupları, dolaşıma girme potansiyeli taşıyan metinlerdir. Her ne kadar özel yazışmalar gibi kaleme alınmış olsalar da entelektüel çevrelerde okunmak üzere hazırlandıkları açıktır. Bu durum, yazıların Latincesinden içerdikleri entelektüel göndermelere kadar her aşamada hissedilir.

Dolayısıyla, bu iki anlatıcı arasında kurulacak karşılaştırmada yalnızca anlatı türü değil, metinlerin epistemolojik konumları, yazı etiği ve hitap stratejileri de dikkate alınmalıdır. Dernschwam'ın gözlemci konumu, onu hem etnografik bir anlatıcı hem de kültürel bir arşivci olarak tanımlar. Busbecq'in diplomat-hümanist kimliği ise mektuplarını hem bilgi taşıyan belgeler hem de bir kimlik inşası pratiği olarak konumlandırır.

Her iki seyyahın da yolculuklarına dair aktarımlarında sıkça vurgulanan bir başka unsur da seyahat etmenin ve Osmanlı topraklarında bulunmanın yarattığı tehlikelerdir. Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan seyahatler yalnızca bir yere gitmekle ilgili değil, aynı zamanda oradan sağ salım dönebilme kaygısıyla da ilgilidir. Busbecq söz konusu kaygıdan doğan belirsizliği şu şekilde ifade eder: "Son olarak diyeceğim şu: bu mektubumu hor görmezseniz, benden Viyana'ya dönüşüme kadar yaşayacağım maceralarımı anlatan bir mektup daha alacağınıza söz veriyorum, tabii dönmem mümkün olursa."⁵⁰ Bu ifadeler, Osmanlı

49 Eserin bilinen ilk basımı Alman tarihçi, Türkolog ve oryantalist Franz Babinger tarafından gerçekleştirilmiştir. Babinger'in, el yazmasının transkripsiyonu ile dipnotlar ve açıklamalarla zenginleştirdiği metin, 1923 yılında Münih'te Duncker & Humblot Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. 20. yüzyılın başlarına kadar el yazması halinde kalan *Günlüğün* erken modern dönemde yayımlandığına veya çağdaşları arasında bir okuyucu kitlesine ulaştığına ilişkin ise henüz kanıt bulunamamıştır. Bu nedenle söz konusu metnin 16. yüzyıl Avrupa kültür tarihindeki etkisini değerlendirmek de henüz mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, Dernschwam'ın entelektüel ve kültürel mirası yalnızca *Günlüğü* ile sınırlı değildir. Bilinen en önemli ve kalıcı miraslarından biri, 2000 civarında eserden oluşan ve dönemin en büyük Orta Avrupa özel kütüphanelerinden biri kabul edilen kitap koleksiyonudur. Bugün büyük ölçüde Viyanadaki Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bu koleksiyon, yalnızca yazılı eserleri değil, Dernschwam'ın seyahatlerinden derlediği Roma yazıtlarını da içeren, epigrafik bir derleme olan *Inscriptiones Romanae lapidibus in territoriis Hungariae et Transilvaniae repertis* (1520-1530 yıllarında Macaristan ve Transilvanya'da bulunan Roma yazıtları) adlı eseri de kapsamaktadır. Bk. Babinger, "Einführung", *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55), xxiii.

50 Busbecq, *Türk Mektupları*, 181.

dünyasına yapılan diplomatik görevlerin taşıdığı riskleri açıkça gözler önüne serdiği gibi, söz konusu yüzyılda İstanbul'a seyahat etmenin maceralı ve bir o kadar tehlikeli bir yolculuk olduğunu da gösterir.⁵¹ Busbecq'in belirsizliği vurgulayan tonu, Osmanlı İmparatorluğu'na dair Avrupa'da mevcut olan imajlarla da örtüşmektedir. Osmanlı toprakları, bir yandan merak uyandıran bir keşif alanı olarak görülürken diğer yandan bilinmezlik ve tehlikeyle iç içe bir dünya olarak tasvir edilmektedir.⁵² Ancak soylu bir cesareti gerektiren bu yolculuklar bilgiye erişmenin zahmetsiz olmadığına da altını çizerek ifadelerle pekiştirilir.⁵³

Benzer şekilde, Dernschwam'ın *Günlüğü* de Osmanlı coğrafyasındaki yolculuğun zorluklarına ve barındırdığı tehlikelere sıkça atıf yapar; ancak bu tehlikeler yalnızca yolculuğun zorlu koşullarıyla sınırlı değildir. Özellikle esaret, şiddet, kaçma girişimleri ve baskıcı gözetim pratiklerine dikkat çekerek Osmanlı topraklarında hapsedilen Hristiyanların karşılaştığı kötü muameleyi detaylı bir şekilde betimler. Esirlerin hayvanlardan beter koşullarda tutulduğunu, ağır işlerde ve kötü koşullarda çalıştırılıp kaçma girişimlerinde acımasızca cezalandırıldıklarından söz eder. Bunlar arasında "bizzat gözlerimle gördüm" dediği baş aşağı asılarak ayaklarına yüzlerce sopa vurulması gibi cezalar ya da doğrudan idam cezalarından söz ettikten sonra şöyle der: "Türkiye'de dayak, adeta günlük ekmek kadar olağandır. Küçük bir suç işleyen bile 100, 150 ya da 300 sopa yiyebilir. Bu yüzden Türklerde büyük bir korku ve itaat duygusu hüküm sürmektedir."⁵⁴ Ayrıca, İstanbul'da geçirdiği süre boyunca sürekli olarak bir çavuşun gözetiminde tutulduğunu, izinsiz dışarı çıkamadığını ve her hareketinin kontrol edildiğini aktaran Dernschwam, gözetiminin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik baskı içerdiğini de belirtir; esaret altındaki Hristiyanların, Müslümanlığa geçmeye zorlandıklarına ya da buna dair suçlamalarla yargılandıklarına dair gözlemler aktarır.

Oysa benzer bir baskı ve gözetim durumu olmasına rağmen, *Mektuplarda* bu durum daha farklı bir anlatısal çerçevede sunulur. Busbecq, Osmanlı topraklarında geçirdiği süre boyunca sürekli denetim altında olduğunu, dışarı çıkmasına izin verilmediğini ve altı ay boyunca esir muamelesi gördüğünü açıkça belirtir:

51 Anthony Parr'ın incelediği erken modern dönem İngiliz seyahat anlatılarında da bu temalar öne çıkmaktadır. Parr, özellikle *wager-journeys* (bahis yolculukları) olarak adlandırılan, belirli bir süre içinde belirlenen hedefe ulaşip geri dönen gezginlerin para ödülü kazandığı seyahatlerin, Osmanlı topraklarına yönelik algıları nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Bu yolculuklar, Osmanlı dünyasını yalnızca egzotik ve bilinmez bir bölge olarak değil, aynı zamanda Batılı gezginler için bir meydan okuma ve risk sahası olarak da tanımlamıştır. Nitekim, 16. ve 17. yüzyılda İstanbul'a gitmek, Avrupada bir tür cesaret göstergesi ve kahramanlık anlatısına dönüşmüştür. Parr'ın makalesinde vurguladığı gibi, özellikle diplomatik misyonlar, ticari girişimler ve casusluk faaliyetleri ile iç içe geçmiş olan bu yolculuklar, Batılı gezginlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik korku, hayranlık ve şüphe gibi karmaşık duygularını gözler önüne sermektedir. Özellikle "bahis yolculukları" gibi uygulamalar, seyahatin finansal riskini belirli bir sisteme oturtturarak, Osmanlı topraklarına gidenlerin deneyimlerini bir tür oyun ya da sınav olarak çerçevelemiştir. Ancak bu tür yolculukların, Osmanlı dünyasına ve Türklere dair stereotiplerin güçlenmesine katkıda bulunduğu da söylenebilir. Nitekim, Osmanlı topraklarını bir bilinmezlik ve tehdit olarak resmeden Batılı anlatılar, bu yolculukların tehlikesini abartarak, Osmanlı dünyasını Batı'nın kendi üstünlüğünü vurguladığı bir alan olarak sunma eğilimindedir. Bu bağlamda, İstanbul'a yapılan yolculuklar hem bireysel cesaretin bir testi hem de Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dair kolektif hayal gücünün bir yansımasıdır. Anthony Parr, "Going to Constantinople: English Wager-Journeys to the Ottoman World in the Early-Modern Period", *Studies in Travel Writing* 16/4 (2012): 349-361.

52 "... zira buraya gelen birinin arzu ettiği zaman geri dönmesi kolay iş değildir." Busbecq, *Türk Mektupları*, 97.

53 "Korkusundan veya başka nedenlerden dolayı benimle İstanbul'a gitmekten vazgeçen kimseler şimdi benimle dönmüş olmak için çok şey verirdi. Plautus'un şu sözleri onlara pek uygun düşüyor; 'Cevizli yemek isteyen kabuğunu kırmak zorundadır.' Yüklü paylaşmayan bir kimsenin kazanılardan pay istemeye hakkı yoktur." Busbecq, *Türk Mektupları*, 81.

54 Dernschwam, *Tagebuch einer Reise*, 70-71.

“Ardından bize daha sert davranmaya başladılar. Kimseyi yanıma sokmuyorlar, dışarı çıkmamıza da izin vermiyorlar, bize elçiler gibi değil, her hususta esir muamelesi yapıyorlardı. Bu durum altı ay sürdü. Geleceğin bizler için neler hazırladığı hakkında hiçbir fikrimiz yok. Tanrı nasıl takdir ettiyse öyle olacak. Kısmetimizde ne varsa, haklı ve şerefli bir vazife uğruna acı çektiğimiz düşüncesi bizi teselli edecek.”⁵⁵

Bu ifadeler, Busbecq’in yaşadığı zorlukları hem kaderci bir tevekkülle hem de yüksek bir görev ahlakıyla anlamlandırdığını gösterir. Anlatısında şikâyetten çok, onurlu bir sabır ve Tanrı’ya teslimiyet vardır. Bu, onun kendisini sadece bir elçi ya da gözlemci olarak değil, aynı zamanda Batı için kültürel bir misyonun taşıyıcısı olarak da konumlandırmasına olanak tanır. Ancak Busbecq’in anlatısında dikkat çekici bir çelişki de mevcuttur. Bir yandan kendi esaret durumunu eleştirir ve diplomatik özgürlüğünün kısıtlanmasını bir mağduriyet olarak sunar; öte yandan köleliğe dair düşüncelerinde onu rasyonel bir sistem olarak yücelten şu ifadeleri kullanır:

“Köleliği ilk ortadan kaldıran kimsenin insanlık için hayırlı bir iş yapmış olduğundan şüpheliyim. Esaretin türlü mahzurları olduğunu biliyorum ancak sağladığı faydalar daha ağır basıyor... Eğer Roma hukukunda belirtildiği gibi köleliğin adil ve insafli bir şekli hâlâ var olsaydı, özellikle köleleri devlet sahiplenseydi, hayatından ve hürriyetinden başka bir şeyi olmayan insanları zapt etmek için bu kadar çok darağacına gerek duyulmazdı.”⁵⁶

Bu sözler, Busbecq’in bir anlamda özgürlüğün herkes için “uygun” olmadığını düşündüğünü, hatta zayıf iradelielerin “üstün bir gücün rehberliğine ve idaresine” ihtiyaç duyduğunu ima ettiğini gösterir. Böylece Osmanlı’daki kölelik düzeni, eleştiri nesnesi olmaktan çok, toplumun düzenini sağlayan makul bir sistem olarak sunulur. Bu yaklaşım, onun anlatısında gözetim ve esaret eleştirisinin, sınıfsal ve zihinsel bir hiyerarşi çerçevesinde meşrulaştırılabildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla Busbecq’in anlatısı hem bireysel esaretin incelikli eleştirisini hem de köleliğin medenileştirici işlevine dair savunusunu bir arada barındıran ikircikli bir metindir.

Böylece Busbecq ile Dernschwam arasındaki en belirgin farklılıklardan birinin anlatının tonunda, anlatıcının konumlanışında ve tehlikeleri anlamlandırma biçiminde ortaya çıktığı görülür. Dernschwam’ın anlatısı gerçekliğin karanlık, beden ve emek üzerinden kurulan sert yüzünü gözler önüne sererken; Busbecq aynı coğrafyayı daha stratejik, entelektüel ve “soylu” bir dille anlatır. Bununla birlikte, Busbecq’in metni incelendiğinde, Batılı bir hümanistin dahi kölelik kurumunu “düzenleyici” bir unsur olarak meşrulaştırılabildiği, kendi esaretini eleştirirken bile başkalarının esaretini doğallaştırılabildiği görülür. Bu yönüyle onun anlatısı, dönemin Avrupa tahayyülünde Osmanlı’nın ne denli karmaşık bir konumda olduğunu da yansıtır. Bu bağlamda, her iki seyyahın anlatılarındaki “tehlike” teması aynı zamanda Avrupa’nın Osmanlı’ya dair oluşturduğu kültürel imgelemin bir parçası olarak da okunabilir. Ancak bu imge, Busbecq’te daha diplomatik ve dengeli, Dernschwam’da ise daha önyargılı ve saldırganır. Bu karşılaştırma, anlatıların duygu dili üzerinden okunduğunda -örneğin Busbecq’teki belirsizlik ve hayranlık ile Dernschwam’daki öfke, korku ve iğrenme- daha da belirginleşir.

55 Busbecq, *Türk Mektupları*, 88.

56 Busbecq, *Türk Mektupları*, 112.

Özetle, Busbecq'in *Mektupları* ve Dernschwam'ın *Günlüğü*, 16. yüzyıl Osmanlı dünya-sının farklı boyutlarına ilişkin betimleyici metinler olmanın ötesinde, ürettikleri tarihsel, kültürel, entelektüel, dinî ve ideolojik bağlamları da yansıtan çok katmanlı anlatılar olarak ele alınmalıdır. Busbecq, diplomatik görevi çerçevesinde Osmanlı dünyasına dair gözlemlerini, Habsburg'un diplomatik misyonunun sınırlılıklarını ve genel olarak başarısızlıklarını yansıtırken, yazılarının biçimi ve dili onun reformist kimliğinin ve hümanist çevresiyle kurduğu ilişkinin yansıması olarak biçimsel bir özen ve ölçülülük içindedir. Osmanlı'yı zaman zaman "hayranlık uyandıran" ve "örnek alınası" bir düzen olarak betimlerken, bu gözlemlerini çekinmeden kendi toplumunun mevcut durumuyla kıyaslayarak reform ihtiyacına da işaret eder. Dikkat çektiği uygulamalar, ülkesi ve hizmet ettiği toplum için gerekli ve uyarlanması gereken bir yapı olarak sunulur.⁵⁷ Öte yandan Dernschwam, resmî bir görev çerçevesinde değil kişisel merakı ve kendi bütçesiyle yola çıkmış Protestan eğilimli bir entelektüel olarak gözlemlerine daha fazla vakit ayırabilmiş, daha detaylı notlar alma ve çizimler yapma fırsatı bulabilmiş, deneyimlerini daha özgür ve daha keskin bir dille aktarmıştır. Busbecq'in aksine Dernschwam için Osmanlı'da model alınabilecek pek az şey vardır; zira anlatısında Osmanlı'yı kültürel, toplumsal ve dinî yozlaşmanın merkezi olarak konumlandırır. Anlatısında Osmanlı, hayranlık uyandıran bir medeniyet olmaktan çok uzakta, korkuyla ve temkinli bakılması, örnek alınması değil derhal bertaraf edilmesi gereken bir tehdit olarak resmedilir. Ona göre bu topraklar Hristiyanlık için bir sapkınlık ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde de kıyamete kadar sürecek bir tehlikenin odağıdır.⁵⁸

SONUÇ

Seyahatnameler, Platon'un epistemolojik idealinde öngördüğü türden bir hakikat taşıyıcılığına nadiren ulaşsa da 16. yüzyılın seyahat anlatıları dünyayı anlama ve tanımlama girişimlerinin ötesine geçerek bilginin üretilme koşullarını, seyahatin amacını, seyyahın kimliğini ve rolünü sorgulamamıza da imkân verir. Çünkü çoğu zaman yabancı toplumları belirli kültürel, dinî, ideolojik kalıplar içinde temsil ederek kendi toplumlarının hâkim söylemlerini yeniden üreten seyyahlar, yalnızca gözlemleyen ve aktaran değil bilgiyi seçen, süzen ve belirli bir amaç doğrultusunda yeniden şekillendiren figürler olarak karşımıza çıkar. Ancak tarihsel pratikte seyahatnameler, bu epistemolojik ideali nadiren gerçekleştirir; genellikle yabancı toplumları belli kültürel ve ideolojik kalıplar içinde temsil ederek kendi toplumlarının hâkim söylemlerini yeniden üretirler. Busbecq ve Dernschwam örnekleri,

57 Örneğin; "Türklerin düzenini bizimkiyle kıyasladığımda geleceğin başımıza getireceklerini düşünüyor ve ürküyorum. Onlarda güçlü bir imparatorluğun bütün kaynakları, yıpranmamış bir güç, dövüşte ustalık ve tecrübe, savaşa alışkanlık, zorluklara tahammül, beraberlik, düzen, disiplin, kanaatkarlık ve tedbir var. Yoksulluk, kişisel israf, zayıf bir güç, maneviyat bozukluğu, tahammülsüzlük, eğitimsizlik ise bizde. (...) Düşman zafere alışkın, biz ise yenilgiye." Busbecq, *Türk Mektupları*, 122. Busbecq'in Osmanlı askeri düzenini kendi ordusuyla karşılaştırdığı pasaj, onun pragmatik yaklaşımının en net örneğidir. Burada Osmanlı'nın askeri üstünlüğünü, disiplini ve düzeni açıkça kabul eder ve kendi toplumunun askeri zaafalarını samimi bir dille eleştirir. Busbecq'in bu değerlendirmesi yalnızca askeri bir analiz değildir; aynı zamanda Batı'nın Osmanlı karşısında hissettiği derin kaygı ve belirsizliği de yansıtır. İran'ın Osmanlı'yı doğudan tehdit ederek Avrupa'nın kaderini yalnızca geciktirebileceğini, ancak kurtaramayacağını açıkça belirtir. Böylece Busbecq, askeri ve stratejik analizinin yanı sıra, Avrupalıların zihnindeki Osmanlı korkusunu canlı bir biçimde betimlemiş olur. Bu satırlarda, Busbecq'in öz eleştirisi ve realist bakışı, onu basit bir diplomat olmanın ötesine taşır ve 16. yüzyıl Avrupa'sının zihinsel dünyasını anlamak için önemli bir tanıklığa dönüştürür.

58 Dernschwam, *İstanbul'a ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, 114.

bu gerilimi açıkça ortaya koyar. Busbecq, Platon'un tarif ettiği ideal gözlemci modeline daha yakın durur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü yönlerini övmekten kaçınmaz, hatta kendi toplumunun zaaflarını eleştirel bir gözle ortaya koyarak, pragmatik ve karşılaştırmalı bir tutum sergiler. Dernschwam ise bu karşılaştırmaların zıt kutbunda yer alır. Osmanlı topraklarında geçirdiği kısa sürede, toplumu "yozlaşmış" ve "şeytani" olarak nitelendirir. *Günlüğünde* Katolikler, Yahudiler ve Türklere yönelik düşmanlığını açıkça dile getirirken, özellikle "dönme" olarak tanımladığı Bosnalı, Hırvat, Sırp ve Macar topluluklarına -ve en çok da Hristiyan devşirmelere- karşı küçümseyici bir dil kullanır. Osmanlı tehdidini vurgulayan bu bakış açısı, onun anlatısını biçimlendirir. Seyahatini kendi bütçesiyle finanse eden Dernschwam, dönüş yolunda topladığı değerli eşyalarla bu yolculuğu tamamlar ve böylece Busbecq'in "imparator adına" çıktığı seyahatteki "diplomat-seyyah" figürüne karşıt şekilde, "kendi hesabına" çıktığı yolculuğunda 16. yüzyılın yükselen "tüccar-seyyah" kimliğini temsil eder.

Busbecq, Dernschwam'a kıyasla daha genç yaşta Osmanlı topraklarında bulunan bir diplomat olarak "gençliği" sebebiyle Platon'un ideal gözlemci vatandaşıyla tam olarak örtüşmeyen bir profil çizer. Buna rağmen, gençliğinin verdiği esneklik ve entelektüel açıklık, Busbecq'i görece daha pragmatik ve özeleştiriyeye açık bir konuma taşımıştır. Osmanlı dünyasında tanık olduğu olumlu unsurları seçip öne çıkarması, bir yandan kendi ülkesine sadakatini sorgulamazken, diğer yandan reform ihtiyacını dile getirme cesaretini de ortaya koyar. Anlatılarında öne çıkan unsurlar arasında Türklerin etkileyici giyim kuşamları, sessizlikleri, askeri disiplinleri, tutumlu yaşam biçimleri, soyluluk ve fazilet anlayışları, temizlik alışkanlıkları, okçulukları, at terbiyesindeki yetkinlikleri, hayvanlara karşı sergiledikleri merhamet ve kâğıda gösterdikleri hürmet yer alır.

Bu noktada iki seyahatname arasındaki fark, sadece gözlem içeriği veya aktarım tarzıyla sınırlı kalmaz; seyyahların mesleki kimlikleri, seyahat motivasyonları, toplumsal statüleri ve epistemolojik duruşları arasındaki farklılıkları da yansıtır. Busbecq'in diplomatik rolünün getirdiği sorumluluk, anlatısını makro düzeyde bir analiz ve stratejik gözlemlerle sınırlarken Dernschwam'ın özgürce hareket edebilmesi, onun günlük yaşamın detaylarına nüfuz eden mikro gözlemler yapmasına olanak sağlar. Üstelik Busbecq'in anlatılarında gözlem seçiciliği, kısmen diplomatik sorumluluklarının kısmen de "esir" tutulduğu zaman diliminin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Onun kendisine yönelttiği "elçi miyim, esir mi" sorgulaması diplomatik mesafenin ve bireysel merakın gerilimli ilişkisini yansıtır. Bu mesafe, Busbecq'i hem hayranlık duyduğu hem de eleştirel yaklaştığı Osmanlı toplumuyla arasında bir *pathos della distanza* [mesafenin patetikliği] oluşturur. Osmanlı dünyasında geçirdiği süreyi "can sıkıntısı" ve "yorgunluk" olarak tanımlayan yazar Batı'ya evine dönmeye can atar ve oradaki dostlarından, Osmanlı deneyimini zihninden atmasına yardımcı olacak entelektüel sohbetler talep eder.⁵⁹ Bu, onun Osmanlı kültürüne karşı belli bir mesafeyi koruduğunu ve onu pragmatik ve egzotik gözlem nesnesi olarak konumlandığını da gösterir.

Dernschwam ise bu mesafeyi farklı bir şekilde deneyimler. *Günlüğünde*, herhangi bir resmi baskı veya kurumsal kısıtlama olmaksızın, tamamen "kişisel", dolayısıyla da "sansüresiz" sayılabilecek detaylı kayıtlar tutar. Otoetnografik niteliğe sahip ve muhte-

59 Busbecq, *Türk Mektupları*, 93.

melen yayımlamayı hiç düşünmediği kayıtlarında, Antik kalıntıları ve Osmanlı'daki gündelik yaşamı tüm manzaraları, sesleri, kokuları ve dokularıyla titizlikle aktarır. Yoğun betimlemelerle dolu bu “saha notları” etnografik duyarlılığın erken bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, seyahat yazınının epistemolojik potansiyelini değerlendirdiğimizde ortaya çıkan temel soru şudur: Seyyah kimdir? Diplomat mı, tüccar mı, etnograf mı, hikâye anlatıcısı mı, yoksa bunların hepsi birden mi? Busbecq ve Dernschwam örnekleri, bu sorunun yanıtının basit olmadığını gösterir. Bu karmaşık kimliklerin kesişiminde, seyahat anlatıları Osmanlı dünyasına dair bilgi vermekle kalmaz, erken modern Avrupa'nın kendini algılayışını, değerlerini ve duygularını da yansıtan söylemsel haritalara dönüşür. Bu bağlamda sorulması gereken esas soru, seyyahın gözünün/bakışının, hakikati hangi ölçüde yakalayabildiği ve bu bakışın aktardığı hakikatin gerçekte kime ait olduğudur. Bu nedenle seyahat yazını, kültürel çalışmalar ve iletişim bilimleri açısından seyyahın kimliğini, ön kabullerini ve kendi kültürüne dair beklentilerini sorgulama imkânı sunan verimli bir araştırma sahasıdır. Osmanlı'nın seyahat anlatılarında “ayna” işlevi görmesi ve böylece seyyahların yazın ve bilgi üretim sürecinde nasıl bir rol oynadıklarını, kimliklerini ve kültürel varsayımlarını sorgulama pratiğinin kendisinin araştırma konusu olarak incelenmesi, Osmanlı araştırmaları için görece yeni ve keşfe açıktır. Busbecq ve Dernschwam'ın geride bıraktığı izler üzerinden, bugün hâlâ “yabancı” kültürlerle yöneltilen bakış açılarının yabancı kültürlerden ya da ön kabullerden ne kadar bağımsız olduğu sorgulanabilir. Hangi gözle bakıyoruz? O gözün ardındaki beklentilerden bağımsız bir hakikati görebilmek mümkün mü? Yoksa her seyahat, aslında seyyahın aynada kendi yansımalarını görme çabasından mı ibaret?

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

- Arrighi, Dominique. *Écritures de l'Ambassade: Les Lettres Turques d'Ogier Ghiselin de Busbecq*. Paris: Honoré Champion, 2011.
- Arrighi, Dominique. "Les Récits de Voyages dans l'Empire Ottoman: Traditions et Variations dans les *Lettres Turques* de Busbecq". *Camenae* 1 (Ocak 2007), 1-11.
- Atçıl, Muhammet Zahit. *State and Government in the Mid-Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates of Rüstem Pasha (1544-1561)*. Chicago: The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Doktora Tezi, 2015.
- Babinger, Franz. "Vorwort [Önsöz]". *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. mlf. Hans Dernschwam. ins Neuhochdeutsche übers. Jörg Riecke. Berlin: Duncker & Humblot, 2014.
- Behind the Name*. Erişim 1 Mart 2025. <https://www.behindthename.com/name/apodemios/>
- Bilgin, Arif. "Amasya'da Elçi Ziyafetleri' [Banquets to Delegates in Amasya]". *Metro-Gastro Dergisi* 59 (Kasım-Aralık 2010), 36-41.
- Aydın, Bilgin. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları* 40/40 (Aralık 2012), 435-451.
- Blattell, Caroline B. "Introduction: Travel Literature, Ethnography and Ethnohistory". *Ethnohistory* 33/2 (1986), 127-138.
- Bridges, Roy. "Exploration and Travel Outside Europe". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. ed. Peter Hulme - Tim Youngs. 90-108. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Burke, Peter. *Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Burton, Jonathan. "Review of the book *Travels and Translations in the Sixteenth Century: Selected Papers from the Second International Conference of the Tudor Symposium (2000)*". *Renaissance Quarterly* 58/1 (2005), 322-324.
- Busbecq, Ogier Ghislain de. *Les Lettres Turques*. çev. Dominique Arrighi. Paris: Honoré Champion, 2010.
- Busbecq, Ogier Ghislain de. *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. çev. Derin Türkömer. ed. Emre Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Buzard, James. "The Grand Tour and After (1660-1840)". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. ed. Peter Hulme - Tim Youngs. 37-52. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Calvino, Italo. *Görünmez Kentler*. çev. Işıl Saatçioğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Campbell, Mary B. *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing 400-1600*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988.

- Campbell, Mary B. "Travel Writing and its Theory". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. ed. P. Hulme ve T. Youngs. 261-279. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Carey, Daniel - Claire Jowitt (ed.). *Richard Hakluyt and Travel Writing in Early Modern Europe*. Farnham: Ashgate, 2012.
- Classen, Albrecht (ed.). *Travel, Time, and Space in the Middle Ages and Early Modern Time: Explorations of Worldly Perceptions and Processes of Identity Formation*. Berlin: Walter de Gruyter, 2018.
- Classen, Albrecht. "Mobility in the Sixteenth Century: Narrative Evidence about Travel and the Discovery of the World in Early Modern German Literature". *Studien zur deutschen Sprache und Literatur* 52 (Aralık 2024), 1-16.
- Clifford, James. *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
- Clifford, James. "Travelling Cultures". *Cultural Studies*. ed. Lawrence Grossberg, Cary Nelson ve Paula A. Treichler, 96-112. New York ve Londra: Routledge, 1992.
- Cole, Richard G. "Sixteenth-Century Travel Books as a Source of European Attitudes toward Non-White and Non-Western Culture". *Proceedings of the American Philosophical Society* 116/1 (1972), 59-67.
- Crahay, Roland. "[Review of Voyager à la Renaissance. Actes du Colloque de Tours 1983, ed. Jean Céard - Jean-Claude Margolin]". *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 68/4 (1990), 978-979.
- Das, Nandini - Tim Youngs (ed.). *The Cambridge History of Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Das, Nandini. "Early Modern Travel Writing (2): English Travel Writing". *The Cambridge History of Travel Writing*. ed. N. Das ve T. Youngs. 77-92. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Dernschwam, Hans. *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. ed. Franz Babinger. ins Neuhochdeutsche übers. Jörg Riecke. Berlin: Duncker & Humblot, 2014.
- Dernschwam, Hans. *İstanbul'a ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. çev. Yaşar Önen. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Enenkel, Karl A. E. "Identities in Humanist Autobiographies and Related Self-Presentations". *Memory and Identity in the Learned World: Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*, ed. Koen Scholten, Dirk van Miert ve Karl A. E. Enenkel, 31-80. Leiden: Brill, 2022.
- Grossberg, Lawrence, Cary Nelson ve Paula A. Treichler (ed.). *Cultural Studies*. New York ve Londra: Routledge, 1992.
- Hakluyt, Richard. *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. 12 Cilt. Glasgow: James MacLehose, 1903-1905.
- Harbsmeier, Michael. "Spontaneous Ethnographies: Towards a Social History of Travellers' Tales". *Studies in Travel Writing* 1/1 (1997), 216-238.

- Howes, David. "The Senses: Polysensoriality". *A Companion to The Anthropology of The Body and Embodiment*, ed. F. E. Mascia-Lees, 435-450. Oxford: Blackwell, 2011.
- Hulme, Peter ve Tim Youngs (ed.). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Hulsenboom, Paul ve Alan Moss. "Tracing the Sites of Learned Men: Places and Objects of Knowledge on the Dutch and Polish Grand Tour". *Memory and Identity in the Learned World: Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*, ed. Koen Scholten, Dirk van Miert ve Karl A. E. Enenkel, 257-306. Leiden: Brill, 2022.
- Jameson, Fredric. "On 'Cultural Studies'". *Social Text* 34 (1993), 17-52.
- Löschburg, Winfried. *Seyahatin Kültür Tarihi*. çev. Jasmin Traub. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.
- Landry, Donna - MacLean, Gerald. "Introduction: On The Road In Anatolia, And Beyond". *Studies In Travel Writing* 16/4 (2012), 337-348.
- MacLean, Gerald. "Early Modern Travel Writing (1): Print and Early Modern European Travel Writing." *The Cambridge History of Travel Writing*. ed. Nandini Das - Tim Youngs, 62-76. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Mitsi, Efterpi. "Painful Pilgrimage: Sixteenth-Century English Travellers to Greece". *Travels and Translations in the Sixteenth Century: Selected Papers from the Second International Conference of the Tudor Symposium* (2000). ed. Mike Pincombe. 19-30. Surrey: Ashgate, 2004.
- Mitsi, Evi. "'Nowhere is a Place': Travel Writing in Sixteenth-Century England". *Literature Compass* 2/1 (2005), 1-13.
- Parr, Anthony. "'Going to Constantinople': English Wager-Journeys to the Ottoman World in the Early-Modern Period". *Studies in Travel Writing* 16/4 (2012), 349-361.
- Platon. *Yasalar*. çev. Candan Şentuna - Saffet Babür. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge, 1992.
- Pratt, Mary Louise. "Fieldwork in Common Places". *Writing Culture*. ed. J. Clifford ve G. Marcus. 27-50. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Riecke, Jörg. "Vorbemerkungen Zur Übersetzung". *Hans Dernschwam's Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel Und Kleinasien (1553/55)*, ed. Franz Babinger, çev. Jörg Riecke, xi. Berlin: Duncker & Humblot, 2014.
- Rodman, Gilbert. B. "Cultural Studies". *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*. ed. J. Matthes, C. S. Davis ve R. F. Potter. <https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrmo056>.
- Rubiés, Joan Pau. "Travel Writing And Ethnography". *The Cambridge Companion To Travel Writing*, ed. Peter Hulme - Tim Youngs, 242-260. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Scholten, Koen, Dirk van Miert - Karl A. E. Enenkel (ed.). *Memory and Identity in the Learned World: Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*. Leiden: Brill, 2022.

- Stell, John. "Preface". In *The Navigations, Peregrinations and Voyages, Made into Turkie by Nicholas Nicholay Daulphinois, Lord of Arfeuille, Chamberlaine and Geographer Ordinarie to the King of Fraunce*, by Nicolas de Nicolay, çev. T. Washington the Younger. Early English Books Online, University of Michigan Library Digital Collections. Erişim 14 Mart 2025. <https://name.umd.umich.edu/Ao8239.0001.001>
- Strohmeyer, Arno - Doris Gruber (ed.). *On the Way to the "(Un)Known"?: The Ottoman Empire in Travelogues (c. 1450-1900)*. Berlin: Walter de Gruyter, 2022.
- Turner, Bryan. "The Body in Western Society: Social Theory and Its Perspectives". *Religion and the Body*, ed. Sarah Coakley, 15-42. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Tutkun, Birtan. *Italo Calvino'nun Görme Kuramları Üzerine Sorgulamaları: Palomar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Vinge, Louise. *The Five Senses: Studies in a Literary Tradition*. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1975.
- Vitkus, Daniel (ed.). *Three Turk Plays from Early Modern England: Selimus, Emperor of the Turks; A Christian Turned Turk; and The Renegado*. New York: Columbia University Press, 2000.
- Yerasimos, Stéphane. *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles): bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*. Ankara: La Société Turque d'Histoire, 1991.
- Yüzüncüyıl, Kübra Sultan. "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Üst Sınıfların Yeme-İçme Beğenilerine Yakından Bakmak: Bir Aile Üç Asır Adlı Otobiyografik Anlatıda Yemek-Kimlik-Bellek Sarmalı". *Osmanlı Mutfak Kültürü: Saraydan Halka, Klasikten Moderne*. ed. Arif Bilgin - Ömer Faruk Can. 325-338. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.
- Wilfried, Buch. "16. Yüzyılda İki Genç Alman'ın Türklerle İlgili İzlenimleri". *Belleten* 46 (1982), 745-786.